

ВЕРХОВНОГО *Вісник* Суду України

У Пленумі Верховного Суду України

У Раді суддів України

Практика розгляду судами цивільних
справ про визнання правочинів
недійсними

Завдання кримінального права:
проблеми та перспективи

Використання автономних захисних
засобів: проблеми кримінально-правової
оцінки заподіяння шкоди

№ 1(101)'2009

ОФІЦІЙНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідectво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — П.П. Пилипчук

Редакційна колегія:

В.П. Барбара, О.Ф. Волков, В.В. Городовенко (к.ю.н.),
Н.О. Кирєєва (к.ю.н.), Л.М. Козаченко, Н.С. Кузнєцова (д.ю.н.),
В.П. Лакизюк, Ф.М. Марчук, М.І. Мельник (д.ю.н.),
С.М. Міщенко, В.П. Потапенко, З.В. Ромовська (д.ю.н.),
І.Л. Самсін, А.О. Селіванов (д.ю.н.), Ю.Л. Сенін,
В.В. Сердюк (к.ю.н.), О.О. Терлецький, М.І. Хавронюк (д.ю.н.),
В.І. Шахун (д.ю.н.), М.Є. Шумило (д.ю.н.),
А.Г. Ярема (заступник голови редколегії)

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється
за письмовим дозволом голови редакційної колегії
з обов'язковим посиланням на джерело

Адреса редакції:
01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4,
кімн. 121, 231.

Телефони:
голова редакційної колегії (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-1683,
редактори (044) 253-7081, 253-1683,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687.

E-mail: editor@sourt.gov.ua

Редактори:
А.В. Гончарук, С.П. Когут, П.О. Мусяєнко, К.С. Мусяєнко,
Р.В. Парубець, Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір: І.П. Балаж

Верстка: С.І. Самкова, В.М. Горобченко

Репрографія: В.М. Горобченко

Фото: П.О. Мусяєнко

Переклад англійською: О.В. Гунько

Видавець: ТОВ «Видавництво «Істина»
04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13.
Телефони: (044) 434-8406, 449-9455, 502-0306.

E-mail: istina_bk@ukr.net

Віддруковано: ТОВ Друкарня «Літера»
03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.
Телефон (факс): (044) 502-6808.

Підписано до друку 18.02.2009. Формат 60х90/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58. Зам. 020311.
Наклад 4700 прим. Ціна договірна.

З деякими матеріалами журналу можна
ознайомитися на web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.sourt.gov.ua>

© Верховний Суд України, 1996—2009

2

У Пленумі Верховного Суду України
At the Plenary Supreme Court of Ukraine

- 2 Про деякі питання, що виникають у судовій практиці
щодо позовів до органів суддівського самоврядування
Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 17

On some issues, arising in court practice with regard to the
complaints against bodies of judicial self-government
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 17
of 19 December 2008

- 3 Про внесення змін та доповнень до постанови
Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня
2005 року № 14 «Про практику застосування судами
України законодавства у справах про деякі злочини
проти безпеки дорожнього руху та експлуатації
транспортів, а також про адміністративні правопорушення на транспорті»

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 18

On amending Resolution of the Supreme Court of Ukraine, No. 14 of
23 December 2005 "On practice of application by Ukrainian courts
of the laws in cases on some offences against traffic safety, vehicle
service and traffic administrative offences"
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 18
of 19 December 2008

- 4 Про визнання такою, що втратила чинність,
постанови Пленуму Верховного Суду України
від 5 грудня 2003 року № 10 «Про деякі питання
перегляду постанов судів у справах про адміністративні
правопорушення»

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 19

On invalidation of the Resolution of the Supreme Court
of Ukraine, No. 10 of 5 December 2003 "On some issues of
reviewing courts decisions in cases on administrative offences"
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 19
of 19 December 2008

- 4 Про внесення змін до постанови Пленуму Верховного
Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про прак-
тику застосування судами законодавства при розгляді
справ про усиновлення і про позбавлення та поновлен-
ня батьківських прав»

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 20

On amending Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine,
No. 3 of 30 March 2007 "On practice of application by courts of the
laws in handling cases on adoption, deprivation and resumption of
parental rights"
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 20
of 19 December 2008

- 5 Про призначення заступників Голови Верховного
Суду України

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008
року № 21

On appointment of the Deputy Chairmen of the Supreme Court
of Ukraine
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 21 of 19
December 2008

5 Про обрання судді до складу Президії Верховного Суду України

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 22

On election of judge to the structure of the Presidium of the Supreme Court of Ukraine
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 22
of 19 December 2008

6 У Раді суддів України

At the Council of Judges of Ukraine

8 Судова практика

Court Practice

8 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

11 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

15 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

19 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

22 У судових палатах

At the Judicial Chambers

19 Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними

Court practice in handling civil cases on invalidation of agreements

35 Точка зору

Opinion

35 Присяжнюк Т.І. Завдання кримінального права: проблеми та перспективи

Prysiashnyiuk T.I. The objectives of criminal law: problems and perspectives

36 Дудоров О.О., Мельник М.І. Використання автономних захисних засобів: проблеми кримінально-правової оцінки заподіяння шкоди

Dudorov O.O., Melnyk M.I. Use of independent protection measures: problems of criminal-legal evaluation of harm-doing

44 Лужанський А.В. Об'єднання громадян як суб'єкти звернення у цивільному процесі України

Luzhanskyi A.V. Citizens assemblies as the agents of appeal in the civil process of Ukraine

Міжнародні зв'язки

International Co-operation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4*,
кімн. 121, 231

Телефони:

голова редакційної колегії (044) 253–3502,
відповідальний секретар (044) 253–1683,
редактори (044) 253–7081, 253–1683,
група технічного забезпечення
(044) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,
П.О. Мусянко,
К.С. Мусянко,
С.П. Когут,
Р.В. Парубець,
Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір:

І.П. Балан

Верстка:

С.І. Самкова,
В.М. Горобченко

Репрографія:

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусянко

Переклад англійською:

О.В. Гулько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13.

Телефони: (044) 434–8406, 449–9455.

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (044) 502–6808

Підписано до друку 21.01.2009.

Формат 60х90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 020311.

Наклад 4480 прим. Ціна договірна

У Пленумі Верховного Суду України

Про деякі питання, що виникають у судовій практиці щодо позовів до органів суддівського самоврядування

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 17*

З метою забезпечення однакового і правильного застосування законодавства при надходженні до провадження судів адміністративних позовів до органів суддівського самоврядування Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є** дати судам такі роз'яснення:

1. У контексті положень частини першої статті 2, пунктів 1, 7 і 9 частини першої статті 3, статті 17, частини третьої статті 50 Кодексу адміністративного судочинства України органи суддівського самоврядування (збори суддів, конференції суддів, з'їзд суддів України, ради суддів), їх уповноважені особи (головуючі на зборах, конференціях суддів, з'їзді суддів України, їх члени (делегати), голови, їх заступники, члени рад суддів) при здійсненні

ними дій (бездіяльності) чи прийнятті рішень, пов'язаних із реалізацією функцій суддівського самоврядування, не є суб'єктами владних повноважень і не можуть бути відповідачами у відповідних адміністративних справах. Компетенція адміністративних судів відповідно до статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України на розгляд таких спорів не поширюється.

2. Скарги на рішення органів суддівського самоврядування (зборів суддів, конференцій суддів, з'їзду суддів України, рад суддів), а також скарги на дії, бездіяльність і рішення головуючих на зборах суддів, конференціях суддів, з'їзді суддів України та їх членів (делегатів), голів, їх заступників і членів рад суддів, пов'язані з діяль-

ністю органів суддівського самоврядування, розглядаються самими органами суддівського самоврядування згідно зі статтями 105—116 Закону

України від 7 лютого 2002 року № 3018-III «Про судоустрій України» та внутрішніми актами, які регламентують їх діяльність.

Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті»

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 18*

У зв'язку з прийняттям Закону України від 24 вересня 2008 року № 586-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є**:

Внести до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» такі зміни:

1. У пункті 1 слово та цифри «статтями 121, 122, 122¹, 122², 123, 124, 130, 132» замінити словами та цифрами «ч. 3 та 6 ст. 121, ч. 3 та 4 ст. 122, статтями 122², 122⁴, 122⁵, ч. 3 ст. 123, ст. 124, ч. 4 ст. 127, ч. 2 ст. 127¹, ст. 130».

2. У пункті 2:

у першому реченні абзацу першого слова та цифри «ч. 6 ст. 121» замінити словами та цифрами «ч. 7 ст. 121»;

друге речення абзацу першого, абзаци другий та третій виключити.

3. Пункт 3 доповнити абзацом другим такого змісту:

«Порушення правил безпеки дорожнього руху та порушення правил експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є самостійними діяннями, і суди мають урахувати це при постановленні рішень у таких справах».

4. Пункт 25 після слів «справи про» доповнити словами «повторне протягом року»; слово та цифру «ч. 2» замінити словом та цифрою «ч. 3».

5. Пункт 26 викласти в такій редакції:

«Суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КпАП, може бути будь-яка особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин. При цьому пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна має бути наслідком порушення Правил дорожнього руху».

6. У пункті 27:

перше речення абзацу першого викласти у такій редакції:

«Судам слід урахувати, що відповідальність за ст. 130 КпАП несуть особи, які керують транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції»;

перше речення абзацу четвертого після слова «сп'яніння» доповнити словами «чи під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції»;

абзац п'ятий після слова «сп'яніння» доповнити словами «чи під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції».

7. У пункті 28:

в абзаці третьому слова та цифри «ч. 4 ст. 122, статтями 122¹, 122², ч. 3 ст. 123, статтями 124 і 130, ч. 1 ст. 132» замінити словами та цифрами «ч. 3 ст. 121, ч. 4 ст. 122, ст. 122², ч. 3 ст. 123, статтями 124 і 130»;

в абзаці четвертому слова та цифри «ч. 5 ст. 121, ч. 2 ст. 130» замінити словами та цифрами «ч. 6 ст. 121, ч. 2 та 3 ст. 130».

Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Пленуму Верховного Суду України від 5 грудня 2003 року № 10 «Про деякі питання перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення»

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 19*

У зв'язку з прийняттям Закону України від 24 вересня 2008 року № 586-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є**:

Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 5 грудня 2003 року № 10 «Про деякі питання перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення».

Про внесення змін до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 20*

У зв'язку з прийняттям постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» та від 8 жовтня 2008 року № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є**:

Внести до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» такі зміни:

1. 3 пункту 1 виключити посилання на Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 року № 1377.

2. Пункт 4 викласти в такій редакції: «Під час підготовки до розгляду справи про усиновлення малолітньої чи неповнолітньої дитини суддя повинен вирішити питання про участь у цій справі як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справі, провадження в якій відкрито за заявою іноземного громадянина або особи без громадянства, що постійно проживають за межами України, — уповноваженого органу виконавчої влади. Орган опіки та піклування подає до суду висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини, а уповноважений орган виконавчої влади надає дозвіл на усиновлення дитини. Крім того, відповідно до положень ст. 45 ЦПК суд може залучити до участі у справі прокурора для надання висновку.

Відповідно до положень ст. 214 СК, частини першої статті 11 Закону України від 13 січня 2005 року № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (далі — Закон № 2342-IV), Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону № 2342-IV безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей. Висновок оформляється на бланку державних адмініст-

рацій районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, підписується головою (заступником голови) та скріплюється печаткою.

До висновку органу опіки та піклування мають бути додані документи, зазначені в частині третій статті 253 ЦПК.

Функції вказаного в частині третій статті 214, статті 215 СК урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 року № 367 здійснює Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, який діє у складі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту».

Про призначення заступників Голови Верховного Суду України

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 21*

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення заступників Голови Верховного Суду України та заслухавши повідомлення голови лічильної комісії про результати таємного голосування, керуючись частиною другою статті 52, пунктом 1 частини другої статті 55 Закону України «Про судоустрій України», Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є**:

Призначити заступниками Голови Верховного Суду України строком на п'ять років суддів Верховного Суду України:

Кравченка Костянтина Тимофійовича;
Ярему Анатолія Григоровича.

Про обрання судді до складу Президії Верховного Суду України

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 19 грудня 2008 року № 22*

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про обрання до складу Президії Верховного Суду України судді, який не входить до неї за посадою, та заслухавши повідомлення голови лічильної комісії про результати таємного голосування, керуючись частиною другою статті 54 та пунктом 3 частини другої статті 55 Закону України «Про судоустрій України», Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є**:

Обрати до складу Президії Верховного Суду України строком на п'ять років від Судової палати у господарських справах суддю Верховного Суду України **Потильчака Олександра Івановича.**

Заступник Голови
Верховного Суду України
Кравченко К.Т.

Заступник Голови
Верховного Суду України
Ярема А.Г.

Суддя Верховного Суду України
Потильчак О.І.

У Раді суддів України

14 листопада 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 1

Відповідно до ч. 3 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України» Рада суддів України **вирішила**:
Обрати головою Ради суддів України Першого заступника Голови Верховного Суду України **ПИЛИПЧУКА Петра Пилиповича**.

12 грудня 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 3

Відповідно до ч. 3 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України», Рада суддів України **вирішила**:

Обрати:

заступником голови Ради суддів України — члена Ради суддів України **ВОЛКОВА Олександра Федоровича**, суддю Верховного Суду України;

заступником голови Ради суддів України — члена Ради суддів України **ГУМЕНЮКА Василя Івановича**, суддю Верховного Суду України;

заступником голови Ради суддів України — члена Ради суддів України **МІЩЕНКА Станіслава Миколайовича**, суддю Верховного Суду України;

секретарем Ради суддів України — члена Ради суддів України **ЩОТКУ Станіслава Олексійовича**, суддю Верховного Суду України.

12 грудня 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 7

Відповідно до ч. 3 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України», п. 12 Положення про Раду суддів України Рада суддів України **вирішила**:

Обрати до складу президії Ради суддів України:

ПИЛИПЧУКА Петра Пилиповича — голову Ради суддів України, Першого заступника Голови Верховного Суду України;

ВОЛКОВА Олександра Федоровича — заступника голови Ради суддів України, суддю Верховного Суду України;

ГУМЕНЮКА Василя Івановича — заступника голови Ради суддів України, суддю Верховного Суду України;

МІЩЕНКА Станіслава Миколайовича — заступника голови Ради суддів України, суддю Верховного Суду України;

ЩОТКУ Станіслава Олексійовича — секретаря Ради суддів України, суддю Верховного Суду України;

ЛИЛАКА Дмитра Дмитровича — суддю Конституційного Суду України;

ЖУКА В'ячеслава Григоровича — суддю Верховного Суду України;

ВІХРОВА Володимира Васильовича — голову Апеляційного суду Дніпропетровської області;

НЕЧИПОРЕНКА Юрія Аркадійовича — голову Апеляційного суду Київської області;

ЧЕРНУШЕНКА Антона Васильовича — голову Апеляційного суду м. Києва;

ЛУНЯЧЕНКА Анатолія Васильовича — голову Апеляційного суду Одеської області;

ГОРОДОВЕНКА Віктора Валентиновича — голову Апеляційного суду Запорізької області;

ШЕВЧЕНКА Валентина Петровича — голову Військового апеляційного суду Центрального регіону;

ПАНЧЕНКА Олександра Никифоровича — заступника Голови Вищого адміністративного суду України;

СМОКОВИЧА Миколу Івановича — суддю Вищого адміністративного суду України;

ДЕНІСОВА Анатолія Олексійовича — в.о. голови Київського апеляційного адміністративного суду;

ТАТЬКОВА Віктора Івановича — голову Донецького апеляційного господарського суду;

БАЛУХА Валерія Сергійовича — голову Одеського апеляційного господарського суду;

КУХАРЯ Василя Івановича — голову Харківського апеляційного господарського суду.

12 грудня 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 8

Заслухавши та обговоривши інформацію голови Ради суддів України Пилипчука П.П. про участь членів Ради суддів України у роботі відповідних комітетів Ради суддів України відповідно до п. 24 Положення про Раду суддів України та пунктів 35, 36 Регламенту Ради суддів України Рада суддів України **вирішила**:

1. Продовжити роботу відповідних комітетів Ради суддів України, затверджених рішеннями Ради суддів України.

2. Внести зміни до назв комітету Ради суддів України з питань професійної етики суддів та комітету Ради суддів

України з питань фахової підготовки та підвищення кваліфікації суддів судів загальної юрисдикції, виклавши їх у такій редакції:

– комітет Ради суддів України з питань професійної етики суддів та зв'язків із засобами масової інформації;

– комітет Ради суддів України з питань фахової підготовки та підвищення кваліфікації суддів судів загальної юрисдикції та співпраці з кваліфікаційними комісіями суддів.

12 грудня 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 9

Заслухавши та обговоривши інформацію голови Ради суддів України Пилипчука П.П. відповідно до ч. 3 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України», п. 24 Положення про Раду суддів України, Рада суддів України **вирішила**:

Внести зміни до п. 34 абзацу 2 Регламенту Ради суддів України, виклавши його у такій редакції:

«Президія Ради суддів України складається з 19 членів Ради:

– голови Ради суддів України;

– заступників голови Ради суддів України;
– секретаря Ради суддів України;
– від Конституційного Суду України — 1 (один) член Ради;
– від Верховного Суду України та від апеляційних і відповідних місцевих загальних судів — 7 (сім) членів Ради (в тому числі 1 представник від суддів військових судів);
– від системи господарських судів — 3 (три) члени Ради;
– від системи адміністративних судів — 3 (три) члени Ради».

12 грудня 2008 р.

м. Київ

РІШЕННЯ № 12

Розглянувши спільне подання Голови Верховного Суду України та Голови Вищого адміністративного суду України про звільнення судді Зварича Ігоря Степановича з посади голови Львівського апеляційного адміністративного суду, рішення ради суддів адміністративних судів України про надання відповідної рекомендації, Рада суддів України встановила.

Указом Президента України від 20 листопада 2006 р. № 988/2006 Зварича І.С. призначено на посаду голови Львівського апеляційного адміністративного суду строком на 5 років.

9 грудня 2008 р. Зварич І.С. як голова Львівського апеляційного адміністративного суду організував прес-конференцію із залученням суддів цього суду, що трансливалася загальнонаціональним телебаченням. Він інформував журналістів стосовно питань, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, допускаючи при цьому вислови, які ганьблять честь людини та громадянина і безсумнівно — судді. Зварич І.С. коментував події, що сталися у Львівському апеляційному адміністративному суді і були пов'язані з порушенням щодо нього кримінальної справи та виявленням правоохоронними органами під час обшуку у службових приміщеннях цього суду та за місцем його проживання великих сум коштів.

Прес-конференцію Зварич І.С. вів у суддівській мантиї із закріпленням на ній суддівським нагрудним знаком, що є атрибутами здійснення правосуддя. Така поведінка є не-

припустимою для голови суду і такою, що порочить звання судді та підриває авторитет судової влади в цілому.

Таким чином, Зварич І.С. вчинив дії, які є несумісними з посадою голови суду та порочать звання судді, чим порушив ст. 6 Закону України «Про статус суддів», статті 6, 10, 28, ч. 2 ст. 134 Закону України «Про судоустрій України». Безвідповідальне ставлення Зварича І.С. до обов'язків судді, недотримання правил професійної етики судді унеможливають подальше перебування його на посаді голови суду.

Керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), статтями 28, 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України», враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007 та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50 Рада суддів України **вирішила**:

1. За невідповідність займаній посаді звільнити Зварича Ігоря Степановича достроково з посади голови Львівського апеляційного адміністративного суду.

2. Доручити Голові Ради суддів України звернутися до Вищої ради юстиції щодо ініціювання питання необхідності проведення перевірки дій судді Львівського апеляційного адміністративного суду Зварича Ігоря Степановича на предмет порушення ним присяги судді.

Рішення у цивільних справах

Обчислення розміру орендної плати за землю здійснюється на підставі договору оренди.

Урахування індексів інфляції при обчисленні орендної плати за землю можливе лише у тому випадку, якщо така умова була передбачена договором оренди

*Рішення колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 20 лютого 2008 р.
(в и т я г)*

У березні 2005 р. Т. та інші особи звернулися до суду із позовом до сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Агрофірма ім. Т.Г. Шевченка» (далі — СТОВ) про стягнення заборгованості з орендної плати за користування земельною ділянкою.

Зазначали, що вони як власники земельних ділянок уклали зі СТОВ договори оренди цих ділянок. Проте СТОВ не проводило індексації вартості земельних ділянок відповідно до вимог Закону від 3 липня 1992 р. № 2535-XII «Про плату за землю» (у редакції, яка діяла на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2535-XII) та постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 р. № 783 «Про проведення індексації грошової оцінки земель» (далі — постанова КМУ), через що неправильно нараховувало орендну плату, а тому просили стягнути з відповідача на користь кожного з них по 2 тис. 140 грн орендної плати, 575 грн втрат від інфляції та 3 % річних у зв'язку з простроченням виплат — 153 грн, а також судові витрати та витрати на правову допомогу.

Вовчанський районний суд Харківської області рішенням від 3 липня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 26 вересня 2007 р., позов задовольнив частково: стягнув зі СТОВ на користь позивачів по 2 тис. 140 грн орендної плати та 51 грн судових витрат; у задоволенні позову в частині стягнення сум відповідно до індексу інфляції та 3 % річних, а також стягнення на користь витрат на правову допомогу відмовив.

У поданій до Верховного Суду України касаційній скарзі СТОВ просило скасувати рішення Вовчанського районного суду Харківської області від 3 липня 2007 р. і ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 26 вересня 2007 р. та передати

справу на новий розгляд до апеляційного суду, посилаючись на те, що суди неправильно застосували норми матеріального права й порушили норми процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково, а судові рішення в частині задоволення позовних вимог — скасуванню з ухваленням у цій частині нового рішення про відмову в позові з таких підстав.

Установлено, що позивачі на підставі державних актів про право власності на землю є власниками земельних ділянок.

Протягом травня—серпня 2002 р. позивачі як орендодавці уклали з орендарем СТОВ договори оренди цих земельних ділянок строком на 4 роки 11 місяців для сільськогосподарського використання.

Згідно з умовами зазначених договорів орендар зобов'язувався сплачувати орендодавцям орендну плату один раз на рік до 31 грудня кожного року в розмірі від 1,5 % до 2 % вартості земельних ділянок, а саме 26 тис. 5 грн в натуральній формі.

Установлено, що відповідач у 2002—2006 рр. сплачував орендну плату позивачам щорічно в розмірі 1,5 % від установленної договором вартості земельних ділянок у натуральній та грошовій формі.

Задовольняючи вимоги позивачів про стягнення на користь кожного з них орендної плати в розмірі 2 тис. 140 грн, суд виходив із того, що розрахунок орендної плати на порушення вимог Закону № 2535-XII та постанови КМУ відповідач здійснював залежно від вартості земельних ділянок без урахування індексації її грошової оцінки.

Апеляційний суд погодився з такими висновками і залишив рішення суду без змін.

Однак зазначених висновків суди дійшли з порушенням норм матеріального права, що призвело до неправильного вирішення спору.

Правильно встановивши обставини справи, характер правовідносин сторін, суд дійшов правильного висновку про те, що ці правовідносини регулюються нормами Закону від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV), Закону № 2535-XII і нормами чинного на момент укладення договорів ЦК 1963 р.

Однак він допустив помилку при застосуванні норм матеріального права.

Так, власники земельних ділянок мають право передавати земельну ділянку в оренду (ст. 90 ЗК).

Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються ЗК, ЦК, законами України, зокрема Законом № 161-XIV, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі (ст. 2 Закону № 161-XIV).

Згідно зі статтями 13, 14, 19 цього Закону договір оренди землі — це угода сторін про взаємні зобов'язання, відповідно до яких орендодавець за плату (розмір якої, форми платежу, терміни та порядок внесення і перегляду, індексації передбачаються умовами договору, які не можуть суперечити законам України) передає орендареві у володіння і користування земельну ділянку для господарського використання на обумовлений договором строк.

Після досягнення сторонами домовленості з питань орендної плати та інших істотних умов, передбачених ч. 2 ст. 14 Закону № 161-XIV, підписання договору оренди та його реєстрації він набуває чинності та може бути змінений лише за взаємною згодою сторін, у тому числі і в частині розміру орендної плати (ст. 153 ЦК 1963 р., статті 16, 21, 25 Закону № 161-XIV).

Оскільки, як правильно встановив суд, сторони досягли домовленості щодо орендної плати в розмірі 1,5 % від базової вартості земельної ділянки, визначеної в договорі, та не передбачили обов'язку її індексації, слід виходити з умов договору сторін, який не суперечить Закону № 2535-XII.

Вимоги цього Закону стосовно щорічного уточнення грошової оцінки землі на коефіцієнт індексації відповідно до постанови КМУ і встановлення орендної плати в розмірі, не меншому ніж розмір земельного податку, обов'язкові для суб'єктів договорів оренди земельних ділянок, які перебувають у державній або комунальній власності, орендна плата за які централізується на спеціальних бюджетних рахунках, розподіляється та використовується відповідно до цього Закону, і не є обов'язковими для угод інших суб'єктів землекористування.

Таким чином, ураховуючи, що суди повно та правильно встановили обставини справи і характер правовідносин сторін, але неправильно застосували норми матеріального права, які регулюють ці правовідносини, відповідно до ст. 341 ЦПК судові рішення в частині задоволення позовних вимог підлягають скасуванню з ухваленням у цій частині нового рішення про відмову в позові.

Керуючись статтями 336, 341 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вирішила касаційну скаргу СТОВ задовольнити частково: рішення Вовчанського районного суду Харківської області від 3 липня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 26 вересня 2007 р. у частині задоволення

позовних вимог та стягнення із СТОВ на користь позивачів по 2 тис. 140 грн орендної плати та 51 грн судових витрат скасувати, ухвалити в цій частині нове рішення про відмову у задоволенні позову в цій частині. В іншій частині судові рішення залишила без змін.

Обов'язок службової особи, винної в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу, покрити шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації у зв'язку з оплатою працівникові часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи у випадках, якщо звільнення чи переведення здійснено з порушенням закону або якщо власник чи уповноважений ним орган затримав виконання рішення суду про поновлення на роботі, передбачено ст. 237 КЗпП України.

Ухвалення рішення про застосування такої відповідальності службової особи на підставі статей 1166, 1191 ЦК України є неправомірним

*Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 березня 2008 р.
(в и т я г)*

У січні 2007 р. прокурор Рахівського району (далі — Прокурор) звернувся до суду з позовною заявою в інтересах відділу освіти Рахівської районної державної адміністрації (далі — відділ освіти) до К. про відшкодування шкоди.

Позивач послався на те, що К. працює на посаді директора Косівсько-Полянської школи № 2 (далі — школа) і своїм наказом від 1 листопада 2005 р. незаконно звільнила з роботи Ш. Рахівський районний суд Закарпатської області рішенням від 11 липня 2006 р. поновив Ш. на роботі, стягнув на її користь 1 тис. 700 грн на відшкодування моральної шкоди, 381 грн витрат на оплату проведення експертизи та 100 грн на оплату послуг адвоката. 17 листопада 2006 р. відділ освіти ці кошти Ш. виплатив. Таким чином, К. своїми неправомірними діями заподіяла відділу освіти шкоду.

Прокурор просив стягнути з К. на користь відділу освіти 2 тис. 181 грн.

Рахівський районний суд Закарпатської області рішенням від 13 квітня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Закарпатської області від 21 червня 2007 р., заяву задовольнив.

У касаційній скарзі К. просила скасувати ухвалені в справі судові рішення та передати справу на новий розгляд, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суд-

дів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Задовольняючи позов, суд виходив із того, що з вини К. було неправомірно звільнено з роботи Ш., а тому відповідно до статей 1166, 1191 ЦК відповідачка зобов'язана відшкодувати відділу освіти заподіяну шкоду в розмірі проведеної ним виплати згідно з рішенням суду — 2 тис. 181 грн.

Проте з такими висновками суду погодитись не можна, зважаючи на таке.

Відповідно до ст. 237 КЗпП суд покладає на службову особу, винну в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу, обов'язок покрити шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації у зв'язку з оплатою працівникові часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи. Такий обов'язок покладається, якщо звільнення чи переведення здійснено з порушенням закону або якщо власник чи уповноважений ним орган затримав виконання рішення суду про поновлення на роботі.

Суд встановив, що К. обіймає посаду директора школи, на підставі її наказу від 1 листопада 2005 р. була звільнена з роботи двірник школи Ш. Рахівський районний суд Закарпатської області рішенням від 11 липня 2006 р. поновив Ш. на роботі, на її користь стягнув зі школи 1 тис. 700 грн на відшкодування моральної шкоди, 381 грн витрат на оплату проведення експертизи та 100 грн на оплату послуг адвоката, а всього — 2 тис. 181 грн, які відділ освіти виплатив Ш. 17 листопада 2006 р.

Встановивши зазначені факти, суд на порушення вимог статей 214, 215 ЦПК належним чином не визначив характеру спірних правовідносин та не з'ясував, яка правова норма підлягає застосуванню до них, і задовольнив вимоги Прокурора на загальних підставах, встановлених статтями 1166, 1191 ЦК.

При цьому суд не врахував, що К., звільняючи Ш., діяла саме як службова особа — директор школи, а також видів виплат, проведених на підставі рішення суду, та не з'ясував, чи передбачено законом їх відшкодування службовою особою.

Апеляційний суд на зазначене уваги не звернув, на порушення вимог статей 303, 308, 315 ЦПК належним чином не перевірів законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції і залишив його без змін.

За таких обставин ухвалені в справі судові рішення підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав, передбачених ч. 2 ст. 338 ЦПК.

Керуючись ст. 336 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу К. задовольнила: рішення

Рахівського районного суду Закарпатської області від 13 квітня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Закарпатської області від 21 червня 2007 р. скасувала, справу передала на новий розгляд до суду першої інстанції.

Правовідносини щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди між особою, визнаною потерпілою у кримінальній справі, та державою врегульовані ст. 1177 ЦК України.

Проте умови та порядок відшкодування за цією статтею законом не визначені, а тому висновок суду про задоволення позову особи, потерпілої у кримінальній справі, з підстав, зазначених у статтях 1173, 1174 ЦК, є передчасним

*Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 квітня 2008 р.
(в и т я г)*

У грудні 2005 р. К. звернулася до суду з позовною заявою до ГУ МВС України в АР Крим, Ленінського РВ ГУ МВС України в АР Крим, відділення Державного казначейства України у Ленінському районі АР Крим про стягнення матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями слідчих, порушенням ними кримінально-процесуального законодавства, необґрунтованою тягатиною під час досудового слідства у кримінальній справі, порушеній за фактом пожежі на ринку в м. Щолкіно, в якій вона була визнана потерпілою та цивільним позивачем.

При цьому позивачка зазначила, що через зазначені порушення закону розслідування кримінальної справи не було завершено, а провадження в цій справі закрито на підставі п. 8 ст. 6 КПК внаслідок смерті обвинуваченої Т., тому винуваті особи чи їх спадкоємці не відшкодували завданої їй злочином майнової та моральної шкоди. К. просила стягнути з відповідачів на її користь 68 тис. 543 грн на відшкодування матеріальної шкоди, 100 тис. грн на відшкодування моральної шкоди та судові витрати по справі.

Ленінський районний суд АР Крим рішенням від 11 квітня 2006 р. позов задовольнив частково: ухвалив стягнути з ГУ МВС України в АР Крим на користь позивачки 68 тис. 543 грн на відшкодування матеріальної шкоди, 693 грн на відшкодування витрат зі сплати державного мита, 400 грн на відшкодування витрат за надання їй правової допомоги та 50 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Апеляційний суд АР Крим рішенням колегії суддів судової палати у цивільних справах від

19 жовтня 2006 р. рішення місцевого суду змінив, зменшив розмір відшкодування моральної шкоди до 1 тис. грн. У решті рішення суду залишено без змін.

Заступник прокурора АР Крим звернувся до Верховного Суду України з касаційною скаргою, в якій просив скасувати судові рішення та ухвалити нове рішення, оскільки суди порушили норми процесуального права та неправильно застосували норми матеріального права.

У письмових запереченнях позивачка просила відхилити подання, посилаючись на його необґрунтованість.

У судовому засіданні прокурор просив скасувати рішення місцевого суду та ухвалу апеляційного суду і постановити нове рішення про відмову в задоволенні позову.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

За матеріалами справи встановлено, що позивачка К. як власниця магазину, приміщення якого та майно загальною вартістю 68 тис. 543 грн було знищене внаслідок пожежі, визнана потерпілою у кримінальній справі, порушеній 22 листопада 2002 р. посадовою особою Ленінського МВ ГУ МВС України в АР Крим за ч. 2 ст. 270 КК. Ця кримінальна справа постановою від 28 листопада

2004 р. закрита на підставі п. 8 ст. 6 КПК у зв'язку із смертю обвинуваченої Т.

Тому визнання судом першої інстанції вини та прямого причинного зв'язку між діями посадових осіб — працівників МВС при розслідуванні вказаної кримінальної справи і завданою потерпілій злочином майновою та моральною шкодою, а також посилання на статті 1173, 1174 ЦК як на підставу задоволення позову є необґрунтованими.

Апеляційна інстанція цієї помилки не виправила.

За таких обставин суд не мав підстав задовольнити позов стосовно відповідача на підставі статей 1173, 1174 ЦК, за якими ГУ МВС України в АР Крим відповідальність нести не може.

Відносини, які виникли між позивачкою К. як потерпілою у кримінальній справі та державою, врегульовані ст. 1177 ЦК.

Умови та порядок відшкодування за цією статтею не встановлені законом на день розгляду спору судом, тому в позові слід відмовити із підстав, зазначених у позовній заяві.

Керуючись статтями 336, 341 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вирішила касаційну скаргу заступника прокурора АР Крим задовольнити: рішення Ленінського районного суду АР Крим від 11 квітня 2006 р. та рішення Апеляційного суду АР Крим від 19 жовтня 2006 р. скасувати; у задоволенні позову К. відмовити.

Рішення в адміністративних справах *

Спір із приводу приватизації майна, яке перебуває на балансі підприємства, включеного до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, не може вирішуватися за правилами КАС України

ПОСТАНОВА Іменем України

4 листопада 2008 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши за винятковими обставинами у відкритому судовому засіданні за скаргою державного підприємства «Пансіонат «Ізумруд» (далі — ДП) справу за позовом прокурора м. Севастополя в інтересах держави в особі Міністерства вугільної промисловості України, ДП до закритого акціонерного товариства «Брянське управління «Шахтобудмеханізація» (далі —

ЗАТ), Фонду державного майна України (далі — ФДМ) про визнання нечинними наказів останнього, **в с т а н о в и л а :**

У листопаді 2006 р. прокурор м. Севастополя звернувся з позовом в інтересах держави до ЗАТ і ФДМ, у якому просив визнати нечинними накази останнього від 8 грудня 2003 р. № 2213 та від 19 грудня 2002 р. № 2256 у частині включення до переліку об'єктів державної власності групи А, що підлягають приватизації, відповідно спального корпусу № 3, а також торговельного павільйону і семи дерев'яних будиночків, що перебували на балансі Виробничого об'єднання шахтної геології та технічного буріння «Укрвуглегеологія» (далі — ВО).

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що оспорювані накази суперечать вимогам Закону від 7 липня 1999 р. № 847-XIV «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», згідно з додатком № 2 до якого ВО не підлягає приватизації, але може бути корпоративізоване, тому перелічене майно, яке на час видання

* Публікується повний текст судових рішень з незначною редакційною правкою.

ФДМ зазначених наказів перебувало на балансі ВО, перш ніж бути включеним до переліку об'єктів державної власності групи А, що підлягають приватизації шляхом викупу, мало бути виключене в установленому законом порядку з переліку об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані. Прокурор також послався на те, що ці накази призвели до поділу цілісного майнового комплексу ВО та суперечать ст. 5 Закону від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ «Про приватизацію державного майна», оскільки спірне майно належало органу виконавчої влади.

Господарський суд м. Севастополя, розглянувши справу в порядку адміністративного судочинства, постановою від 17 листопада 2006 р., залишеною без змін ухвалою Севастопольського апеляційного господарського суду від 23 січня 2007 р., позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України постановою від 3 квітня 2008 р. рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував і в задоволенні позову відмовив.

У скарзі про перегляд за винятковими обставинами рішення касаційного суду ДП посиляється на неоднакове порівняно з іншими справами застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права при вирішенні зазначеного спору і на підтвердження цього — на постанови Вищого адміністративного суду України від 21 грудня 2006 р. та 7 лютого 2007 р. у справах за аналогічними позовами. Скаржник просить скасувати рішення суду касаційної інстанції у справі, що розглядається, і залишити в силі помилково скасовані рішення судів першої та апеляційної інстанцій.

Заслухавши представників сторін, третьої особи і Генеральної прокуратури України, перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі та запереченнях на неї доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає, що скарга має бути задоволена частково.

Суди всіх інстанцій виходили з того, що спір у справі, яка розглядається, належить до адміністративної юрисдикції. Проте із цим висновком погодитися не можна, зважаючи на таке.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Частиною 2 ст. 2 КАС передбачено, що до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією або законами України встановлено інший порядок судового провадження. Цю норму слід розуміти в системному зв'язку із ч. 1 тієї самої статті, з якої випливає, що захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб шляхом оскарження до адміністративного суду будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень можливий лише у сфері публічно-правових відносин.

Судами ж встановлено, що спірні правовідносини виникли між сторонами з приводу приватизації майна, яке перебуває на балансі підприємства, включеного до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації.

У ч. 1 ст. 12 ГПК зазначено, що господарським судам підвідомчі, зокрема, справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна.

Чинне законодавство не дає підстав для висновку, що спірні правовідносини не підпадають під викладене в наведеній нормі загальне правило і що для вирішення такого спору законом встановлено виняток — інший порядок, суд.

Таким чином, при визначенні підсудності справи суди мали виходити з характеру спірних правовідносин, прав, свобод та інтересів, за захистом яких звернувся позивач.

Статтею 1 ГПК передбачено, що підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з установленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності. Угода про відмову від права на звернення до господарського суду є недійсною.

Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи, інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні і суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС суд закриває провадження у справі, якщо її не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Цей спір не є публічно-правовим і мав вирішуватися судами в порядку господарського судочинства. Тому ухвалені в адміністративній справі судові рішення є помилковими і підлягають скасуванню із закриттям у ній провадження.

Керуючись статтями 157, 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а**:

Скаргу ДП «Пансіонат «Ізмурд» задовольнити частково.

Постанову Господарського суду м. Севастополя від 17 листопада 2006 р., ухвалу Севастопольського апеляційного господарського суду від 23 січня 2007 р., постанову Вищого адміністративного суду України від 3 квітня 2008 р. скасувати, провадження в адміністративній справі закрити.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

З огляду на загальні засади пріоритету законів над підзаконними нормативними актами при визначенні розміру державної пенсії та додаткової пенсії за шкodu, заподіяну здоров'ю, що передбачені Законом України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», необхідно було керуватися статтями 50, 54 цього Закону, а не постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2002 р. № 1 «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат окремим категоріям пенсіонерів, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного бюджету», що була чинною на час призначення позивачеві цих пенсій

ПОСТАНОВА Іменем України

11 листопада 2008 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши у порядку письмового провадження за винятковими обставинами за скаргою Вороніна М.А. справу за його позовом до Управління Пенсійного фонду України в Старобільському районі Луганської області (далі — УПФ) про перерахунок пенсій, **у с т а н о в и л а**:

У березні 2007 р. Воронін М.А. звернувся до суду з позовом до УПФ про перерахунок раніше призначених державної та додаткової пенсій, виплата яких передбачена статтями 50, 54 Закону від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (далі — Закон № 796-ХІІ).

Позивач зазначав, що він як інвалід II групи внаслідок захворювання, пов'язаного з участю в

ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, отримує державну та додаткову пенсії, передбачені статтями 50, 54 Закону № 796-ХІІ. Посилаючись на те, що розміри призначених і виплачуваних йому пенсій не відповідають розмірам, установленим цим Законом, та на відмову УПФ привести їх у відповідність з останніми, Воронін М.А. просив визнати дії відповідача неправомірними і зобов'язати його усунути зазначені порушення, провівши відповідні перерахунки.

Старобільський районний суд Луганської області постановою від 29 березня 2007 р., залишеною без змін ухвалою Донецького апеляційного адміністративного суду від 3 липня 2007 р., позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України постановою від 6 грудня 2007 р. касаційну скаргу УПФ задовольнив, рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував і в задоволенні позову відмовив.

У скарзі до Верховного Суду України Воронін М.А. порушив питання про скасування постанови Вищого адміністративного суду України від 6 грудня 2007 р. з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, і залишення в силі рішень судів першої та апеляційної інстанцій. На підтвердження неоднакового застосування судом касаційної інстанції статей 50, 54 Закону № 796-ХІІ скаржник послався на ухвалу Вищого адміністративного суду України від 19 грудня 2007 р. у справі за аналогічним позовом Янсонса Ю.Г. до Управління Пенсійного фонду України в м. Первомайську Луганської області, якою рішення суду апеляційної інстанції про задоволення позову було залишено без змін.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України виявила неоднакове застосування судом касаційної інстанції зазначених норм права і визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Статтею 49 Закону № 796-ХІІ передбачено, що пенсії особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, встановлюються у вигляді: а) державної пенсії; б) додаткової пенсії за шкodu, заподіяну здоров'ю, яка призначається після виникнення права на державну пенсію.

Відповідно до ч. 4 ст. 54 цього Закону (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), якою визначено підстави та умови призначення державних пенсій особам, віднесеним до категорії 1, та у зв'язку із втратою годувальника, в усіх випадках розміри пенсій для інвалідів II групи, щодо яких установлено зв'язок із Чорнобильською катастрофою, не можуть бути нижчими восьми мінімальних пенсій за віком.

Згідно зі ст. 50 зазначеного Закону особам, віднесеним до категорії 1, призначається щомісячна

додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, зокрема інвалідам II групи — у розмірі 75 % мінімальної пенсії за віком. Як передбачено ст. 53 Закону № 796-XII, виплата додаткової пенсії здійснюється повністю незалежно від заробітку, пенсії чи іншого доходу.

Таким чином, вихідним критерієм розрахунку державної та додаткової пенсій є мінімальна пенсія за віком, розмір якої згідно зі ст. 28 Закону від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) встановлюється в розмірі визначеного законом прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Як установлено судами попередніх інстанцій, Воронін М.А. є інвалідом II групи, учасником ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесений до категорії I осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, одержує пенсію по інвалідності на підставі ст. 54 Закону № 796-XII та додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю, на підставі ст. 50 цього Закону.

Розрахунок пенсій позивачу УПФ провело виходячи з розміру 19 грн 91 коп., установленого чинною на той час постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2002 р. № 1 «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат окремим категоріям пенсіонерів, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного бюджету» (далі — постанова від 3 січня 2002 р. № 1).

Задовольняючи позов, суд першої інстанції дійшов висновку, з яким погодився суд апеляційної інстанції, про те, що при розрахунку державної та додаткової пенсій, передбачених статтями 50, 54 Закону № 796-XII, застосуванню підлягає розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, установлений у законі про Державний бюджет України на відповідний рік, виходячи з якого визначається мінімальний розмір пенсії за віком.

Вищий адміністративний суд України, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій і відмовляючи в задоволенні позову, вважав, що обчислення пенсій має проводитися виходячи з розміру 19 грн 91 коп., установленого постановою від 3 січня 2002 р. № 1. При цьому він послався на ст. 54 Закону № 796-XII, згідно з якою порядок обчислення пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку із втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначається Кабінетом Міністрів України. Касаційний суд також зазначив, що застосування щодо спірних правовідносин ст. 28 Закону № 1058-IV суперечить вимогам її ч. 3, згідно з якою мінімальний розмір пенсії за віком, установлений абз. 1 ч. 1 тієї

самої статті, застосовується виключно для визначення розмірів пенсій, призначених згідно із цим Законом.

Наведені висновки касаційного суду не можна визнати обґрунтованими, а його постанову — законною з огляду на таке.

Порядок обчислення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. № 523. Ця постанова є чинною, її положення стосовно критеріїв обчислення розмірів пенсій відповідають змісту статей 50, 54 Закону № 796-XII. А в п. 2 постанови від 3 січня 2002 р. № 1 Кабінет Міністрів України установив розміри сум, з яких проводиться розрахунок пенсій, у супереч положенням зазначених статей закону, причому ці суми не відповідають розмірам мінімальної пенсії за віком.

При вирішенні спору суди першої та апеляційної інстанцій виходячи із загальних засад пріоритету законів над підзаконними актами обґрунтовано визнали, що при розрахунку державної та додаткової пенсій, передбачених статтями 50, 54 Закону № 796-XII, застосуванню підлягає розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, установлений у законі про Державний бюджет України на відповідний рік, з урахуванням якого визначається мінімальний розмір пенсії за віком.

Положення ч. 3 ст. 28 Закону № 1058-IV, на думку колегії суддів, не є перешкодою для застосування зазначеної величини (мінімального розміру пенсії за віком) для розрахунку інших пов'язаних із нею пенсій чи доплат, оскільки чинним законодавством не встановлено іншого мінімального розміру пенсії за віком, крім передбаченого ч. 1 цієї статті.

Таким чином, Вищий адміністративний суд України помилково скасував рішення судів першої та апеляційної інстанцій.

На підставі наведеного та керуючись статтями 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила:**

Скаргу Вороніна М.А. задовольнити.

Постанову Вищого адміністративного суду України від 6 грудня 2007 р. скасувати, а постанову Старобільського районного суду Луганської області від 29 березня 2007 р. та ухвалу Донецького апеляційного адміністративного суду від 3 липня 2007 р. залишити в силі.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Рішення у господарських справах

Відмовляючи в позові про визнання права власності на майно, суди не з'ясували питання про правовий режим майна, яке знаходиться на балансі відповідача та перебуває в його володінні і користуванні, а також чи має він право розпознати ним як власник

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19 лютого 2008 р.
(в и т я г)*

Регіональне відділення Фонду державного майна України у Дніпропетровській області (далі — відділення Фонду) звернулось у Господарський суд Дніпропетровської області з позовом до Дніпропетровського обласного об'єднання профспілок про визнання права власності на нерухоме майно — Будинок Союзів, розташований за адресою: м. Дніпропетровськ, проспект К. Маркса, 93, пославшись на те, що право власності на це майно, зареєстроване за відповідачем у супереч чинному законодавству (ст. 328 ЦК), оскільки майно колишніх профспілкових організацій після 24 серпня 1991 р. і до сьогодні було та залишається державною власністю.

Господарський суд Дніпропетровської області рішенням від 21 травня 2007 р., залишеним без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 31 липня 2007 р., у задоволенні позову відмовив.

Указані судові рішення мотивовані тим, що спірний Будинок Союзів перебуває за рішенням виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради народних депутатів (далі — виконком) від 29 червня 1979 р. № 420 «Про затвердження Акта державної комісії про прийняття до експлуатації заведеної реконструкцією і розширенням будівлі Будинку спілок по проспекту К. Маркса, 93 в Кіровському районі» (далі — рішення № 420) на балансі відповідача. Оскільки в процесі експлуатації будинку було створено нове майно за рахунок коштів профспілок (в період 1974—1979 рр. будинок реконструйовано), немає підстав для задоволення позовних вимог.

Суд апеляційної інстанції також зазначив, що підтвердженням обставини, що спірне майно не належить до державної власності, є постанови Федерації професійних спілок України від 29 січня 1993 р. № К-1-11 «Про власність професійних спілок» і президії Федерації професійних спілок України від 24 березня 1993 р. № П-3-5 «Про переліки майна профспілок України», які не скасовані та не визнані недійсними.

Вищий господарський суд постановою від 19 листопада 2007 р. постанову господарського суду апеляційної інстанції у справі залишив без змін.

Скаржник просив скасувати зазначену постанову Вищого господарського суду України з підстав неправильного застосування і порушення судом норм матеріального та процесуального права.

Колегія суддів Судової палати у господарських справах Верховного Суду України ухвалою від 24 січня 2008 р. порушила касаційне провадження з перегляду постанови Вищого господарського суду України.

Заслухавши суддю-доповідача, представників сторін, перевіривши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Як установили суди першої та апеляційної інстанцій, виконком від 25 січня 1972 р. № 39 надав дозвіл Дніпропетровській обласній раді профспілок провести надбудову п'ятого поверху, прибудову до будівлі Будинку спілок зали засідань на 450 місць та їдальні на 150 місць, а також зробити двоповерхову прибудову приміщень товариства охорони природи та служб парку ім. Чкалова за рахунок часткового вилучення території парку площею 0,19 гектара зі знесенням пивного бару та туалетної.

Виконком рішенням від 11 липня 1974 р. № 449 надав дозвіл Дніпропетровській обласній раді профспілок на знесення житлового будинку місцевих Рад, сараїв та гаражів по проспекту К. Маркса, 93.

Виконком рішенням № 420 затвердив Акт державної комісії від 29 червня 1979 р. про прийняття в експлуатацію закінченої реконструкцією та розширенням Будинку спілок по проспекту К. Маркса, 93 «а», побудованого будівельним управлінням «Металургбуд» тресту «Дніпроважбуд» для відділу капітального будівництва обласної Ради профспілок, і ввести в експлуатацію після реконструкції та розширення будівлі Будинку спілок і передати її на баланс обласної Ради профспілок.

6 жовтня 1997 р. Дніпропетровське бюро технічної інвентаризації на підставі рішення № 420 видало реєстраційне посвідчення, в якому зазначалося, що будівля Будинку спілок зареєстрована на праві колективної власності за об'єднанням профспілок Дніпропетровської області.

За рішенням виконкому від 16 липня 1998 р. № 1315 «Про надання земельної ділянки по проспекту К. Маркса, 93 у постійне користування об'єднанню профспілок Дніпропетровської області (міжгалузевій раді профспілок) за фактичним розміщенням адміністративного будинку» вирішено надати земельну ділянку площею 8 тис. 32 кв. метра з видачею державного акта.

Вирішуючи спір про визнання права державної власності на спірне майно, господарські суди

першої та апеляційної інстанцій, з висновками яких погодився і суд касаційної інстанції, не врахували таке.

Верховна Рада Української РСР постановою від 29 листопада 1990 р. № 506-ХІІ «Про захист суверенних прав власності Української РСР» ввела мораторій на території республіки на будь-які зміни форм власності та власника державного майна до введення в дію Закону Української РСР про роздержавлення майна.

У ст. 1 Закону від 10 вересня 1991 р. № 1540-ХІІ «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» встановлено, що майно підприємств, установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України, є державною власністю.

Згідно з Постановою Верховної Ради України від 4 квітня 1992 р. № 2268-ХІІ «Про майнові комплекси та фінансові ресурси громадських організацій колишнього Союзу РСР, розташовані на території України» до законодавчого визначення суб'єктів права власності майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР майно та фінансові ресурси розташованих на території України підприємств, установ та об'єктів, що перебували у віданні центральних органів цих організацій, тимчасово передані Фонду державного майна України.

Відповідно до п. 1 Постанови Верховної Ради України від 4 лютого 1994 р. № 3943-ХІІ «Про майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» до законодавчого визначення суб'єктів права власності майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР, розташованого на території України, зазначене майно тимчасово є загальнодержавною власністю.

Господарські суди не дали належної оцінки вказаним обставинам, не з'ясували питання про правовий режим спірного майна, яке перебувало у володінні та користуванні відповідача.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1976 р. № 11 «Про судові рішення» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 24 квітня 1981 р. № 4, від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 25 травня 1998 р. № 15) рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного процесуального законодавства і всебічно перевіривши обставини, вирішив справу у відповідності з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до таких правовідносин, а за їх відсутності — на підставі закону, що регулює подібні відносини, або виходячи із загальних засад і змісту законодавства України.

Обґрунтованим визнається рішення, в якому повно відображені обставини, що мають значення для розглядуваної справи, висновки суду про вста-

новлені обставини і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності та підтверджуються достовірними доказами, дослідженими в судовому засіданні.

Враховуючи викладене, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, касаційну скаргу відділення Фонду задовольнила: постанови Вищого господарського суду України від 19 листопада 2007 р. і Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 31 липня 2007 р., рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 21 травня 2007 р. скасувала і передала справу на новий розгляд до Господарського суду Дніпропетровської області.

Спори між господарським товариством та його учасником, у тому числі учасником, який вибув, що пов'язані з діяльністю цього товариства, підлягають розгляду, а також апеляційному та касаційному перегляду господарськими судами

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 5 лютого 2008 р.
(в и т я з)*

У вересні 2006 р. Б. і К. звернулися у Ленінський районний суд м. Донецька із позовом до Х. та С., товариства з обмеженою відповідальністю «Синхрон» (далі — ТОВ «Синхрон»), приватного підприємства «Снаб-Сервіс» (далі — ПП), третя особа — БТІ м. Донецька, про визнання недійсним договору від 30 листопада 2001 р. купівлі-продажу приміщення магазину загальною площею 400,2 кв. метра, укладеного товариством з обмеженою відповідальністю «Енерго» (далі — ТОВ «Енерго») і ТОВ «Синхрон»; визнання недійсним договору купівлі-продажу цього об'єкта від 17 грудня 2004 р., укладеного ТОВ «Синхрон» та ПП; визнання права власності на частину спірного приміщення за К. та Б.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що відчуження спірного майна відбулося без повідомлення та згоди позивачів, які є засновниками ТОВ «Енерго» із частками у статутному фонді останнього по 25 % відповідно. У зв'язку з цим позивачі вимагали визнати договори купівлі-продажу недійсними та визнати за ними в рівних частинах права власності на ½ частину спірного приміщення.

Ленінський районний суд м. Донецька ухвалою від 1 грудня 2006 р. ТОВ «Синхрон» виключив із числа відповідачів у зв'язку з припиненням вказаної юридичної особи та виключенням її з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України.

Цей же суд рішенням від 22 березня 2007 р. позов задовольнив. Рішення обґрунтовано тим, що продаж спірного майна здійснено без згоди позивачів як засновників ТОВ «Енерго» та, відповідно, без отримання позивачами коштів від розподілу прибутку після такого продажу.

Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 20 квітня 2007 р. відмовив С. у відкритті апеляційного провадження з перегляду рішення Ленінського районного суду м. Донецька від 22 березня 2007 р. Справу направлено до Донецького апеляційного господарського суду для розгляду. Ухвала обґрунтована тим, що відповідно до п. 3 Прикінцевих положень Закону від 15 грудня 2006 р. № 483-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів», який набрав чинності 29 грудня 2006 р., судові рішення у справах, які ухвалені судами до набрання чинності цим Законом і не набрали законної сили, можуть бути оскаржені до апеляційного господарського суду за місцезнаходженням господарського товариства в порядку, встановленому ГПК, за правилами якого була розглянута справа чи постановлено рішення суду першої інстанції.

Донецький апеляційний господарський суд постановою від 25 червня 2007 р. рішення Ленінського районного суду м. Донецька від 22 березня 2007 р. залишив без змін.

Вищий господарський суд України постановою від 8 листопада 2007 р. зазначену постанову Донецького апеляційного господарського суду скасував, а справу передав до Апеляційного суду Донецької області для розгляду апеляційної скарги по суті. Постанова обґрунтована тим, що, враховуючи суб'єктний склад та характер правовідносин між сторонами, розглядуваний спір не підпадає під перелік категорій справ, які належать до юрисдикції господарських судів.

17 січня 2008 р. Верховний Суд України порушив провадження за касаційною скаргою ПП про скасування постанови Вищого господарського суду України від 8 листопада 2007 р. На обґрунтування скарги зроблено посилання на невідповідність оскарженої постанови рішенням Верховного Суду України з питань застосування норм процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до статей 111⁷, 111⁹ ГПК, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування

судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права.

За результатами розгляду касаційної скарги (подання) касаційна інстанція має право залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення; скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення; скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції; скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково; змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції; залишити в силі одне із раніше прийнятих рішень або постанов.

Всупереч цьому, здійснюючи розгляд касаційних скарг ПП та С., Вищий господарський суд України вийшов за межі своїх повноважень і прийняв рішення про передачу справи для розгляду до Апеляційного суду Донецької області.

Водночас суд касаційної інстанції не звернув уваги на те, що Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 20 квітня 2007 р. відмовив С. у відкритті апеляційного провадження у зв'язку з тим, що апеляційна скарга не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства.

Крім того, суд касаційної інстанції залишив поза увагою той факт, що відповідно до п. 1 Закону від 15 грудня 2006 р. № 423-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів» ст. 12 ГПК доповнено п. 4 такого змісту: «господарським судам підвідомчі справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів».

Отже, спори між господарським товариством та його учасником, у тому числі учасником, який вибув, що пов'язані із діяльністю цього товариства, підлягають розгляду, а також апеляційному та касаційному перегляду господарськими судами.

З огляду на зазначене Вищий господарський суд України, приймаючи рішення про передачу справи для розгляду до суду загальної юрисдикції, фактично ухилився від здійснення касаційного перегляду в межах господарського судочинства.

Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²¹ ГПК, касаційну скаргу ПП задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 8 листопада 2007 р. скасувала і передала справу до Вищого господарського суду України для здійснення касаційного перегляду за правилами господарського судочинства.

Невідповідність між організаційною формою господарювання кооперативного підприємства і формою господарського товариства не є підставою для відмови у прийнятті позовної заяви на підставі п. 4 ст. 12 ГПК України

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19 лютого 2008 р.
(в и т я г)*

У липні 2007 р. Миколаївська обласна спілка споживчих товариств «Облспоживспілка» (далі — Споживспілка) звернулася до Господарського суду Миколаївської області з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Озон-Юг» та К. про визнання недійсним рішення загальних зборів кооперативного підприємства «Готель «Колос» (далі — Підприємство).

Господарський суд Миколаївської області ухвалою від 23 липня 2007 р. у прийнятті позовної заяви Споживспілки відмовив. Ухвала суду мотивована тим, що позовна заява не підлягає розгляду в господарських судах України, оскільки Підприємство не є господарським товариством.

Одеський апеляційний господарський суд постановою від 13 вересня 2007 р. ухвалу суду першої інстанції скасував, а справу передав до Господарського суду Миколаївської області для розгляду.

Вищий господарський суд України постановою від 6 грудня 2007 р. зазначену постанову Одеського апеляційного господарського суду скасував та залишив без змін ухвалу місцевого суду.

24 січня 2008 р. Верховний Суд України порушив касаційне провадження з перегляду названої постанови Вищого господарського суду України за касаційною скаргою К. Скарга мотивована невідповідністю постанови Конституції України та неправильним застосуванням норм матеріального права.

Заслухавши суддю-доповідача, представників сторін, обговоривши наведені у касаційній скаргі доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Скасовуючи постанову апеляційного господарського суду та залишаючи без змін ухвалу

господарського суду, касаційний суд дійшов висновку, що заявлений позов Підприємства, створеного не у формі господарського товариства, господарським судам не підвідомчий на підставі п. 4 ст. 12 ГПК.

Із цим погодитися не можна з таких підстав.

Відповідно до ст. 1 ГПК підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з установленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних і охоронюваних законом інтересів.

Господарський суд на підставі вимог ст. 2 ГПК порушує справи за позовними заявами, зокрема, підприємств та організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав та охоронюваних законом інтересів.

Згідно зі ст. 79 ГК господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Касаційний суд не звернув уваги на те, що Підприємство як юридична особа створено засновниками, зокрема і Споживспілкою, шляхом об'єднання частини фінансових, матеріальних і трудових ресурсів для спільного господарювання з метою ефективного виконання завдань облспоживспілки, визначених Законом від 10 квітня 1992 р. № 2265-ХІІ «Про споживчу кооперацію», і за своєю організаційною формою відповідно до вимог ст. 63 ГК та ст. 5 зазначеного Закону є кооперативним підприємством споживчої кооперації.

За ст. 93 ГК підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є, зокрема, виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації.

Отже, виробничий кооператив споживчої кооперації є господарським товариством у розумінні статей 79 та 93 ГК.

У п. 4 ст. 12 ГПК визначено, що господарським судам підвідомчі справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Верховний Суд України на підставі положень статей 6, 8 Конституції не визнав за необхідне направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки це суперечило б положенням ст. 125 Конституції і статей 2, 39 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» в частині визначення статусу Верховного Суду України та його завдання щодо забезпечення законності у здійсненні правосуддя і викликало б конституційно недопустиму необхідність скасування законного рішення суду апеляційної інстанції. У зв'язку з цим

наведений у ст. 111¹⁸ ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги на постанову Вищого господарського суду України не вважається правовою перешкодою для прийняття зазначеного рішення.

Керуючись статтями 111¹⁷—111¹⁹ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу К. задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 6 грудня 2007 р. скасувала, постанову Одеського апеляційного господарського суду від 13 вересня 2007 р. залишила в силі.

Рішення у кримінальних справах

Згідно з вимогами ст. 99 КК України штраф застосовується лише до неповнолітніх, які мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. У зв'язку з цим відповідно до роз'яснень, що містяться у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», при призначенні покарання у виді штрафу суди з урахуванням вимог ст. 99 КК України повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітніх достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі мотиви прийнятого рішення

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 листопада 2008 р.
(в и т я г)*

Вироком Мелітопольського міськрайонного суду від 9 квітня 2008 р. засуджено Д., М. та П. за ч. 2 ст. 186 КК із застосуванням ст. 69 КК до штрафу у сумі 850 грн кожного з них.

В апеляційному порядку справа не переглядалася.

За вироком суду ці особи визнані винними та засуджені за те, що 5 березня 2007 р. приблизно о 12-й годині, за попередньою змовою між собою відкрито заволоділи мобільним телефоном та сім-картою до нього, які належали потерпілому Л., із застосуванням до останнього насильства, яке не було небезпечним для його життя чи здоров'я.

У касаційному поданні заступник прокурора Запорізької області, не оспорюючи правильності кваліфікації та обґрунтованості засудження Д., М. і П., зазначив, що суд при призначенні засудженим покарання у вигляді штрафу не з'ясував, чи мають ці неповнолітні засуджені самостійний за-

робіток, кошти або майно, достатнє для його сплати, і не умотивував свого рішення про призначення покарання за ч. 2 ст. 186 КК із застосуванням ст. 69 КК.

У доповненні до касаційного подання прокурор порушив питання про скасування постановленого у справі вироку в частині призначеного всім засудженим покарання, вважаючи його м'яким.

Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила касаційне подання прокурора з таких підстав.

Відповідно до вимог ст. 398 КПК підставами для скасування або зміни вироку є, зокрема, невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого.

Відповідно до ст. 372 КПК невідповідним ступеню тяжкості злочину та особі засудженого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею КК, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як внаслідок м'якості, так і суворості.

Як видно із вироку, висновки про доведеність винності Д., М. і П. у вчиненні злочину, за який вони засуджені, суд зробив на підставі показань самих засуджених, інших доказів, яким дана належна оцінка, що не оспорювалась у поданні.

Однак вирок щодо всіх засуджених підлягає скасуванню через невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого, а також через неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення кримінально-процесуального закону.

Згідно з вимогами ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, які мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернуто стягнення.

Відповідно до роз'яснень, викладених у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування

судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», при призначенні покарання у виді штрафу суди з урахуванням вимог ст. 99 КК повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітніх достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі мотиви прийнятого рішення.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 334 КПК суд зобов'язаний мотивувати призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції Особливої частини КК, або перехід до іншого більш м'якого основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин.

Однак суд першої інстанції, всупереч зазначеним вимогам кримінального та кримінально-процесуального закону, достатньо не вмотивував своє рішення, а саме при вирішенні питання про призначення покарання неповнолітнім засудженим у вигляді штрафу вказав лише, що вони розкалялись у злочині, вчинили його у неповнолітньому віці та за місцем проживання характеризуються позитивно. Хоча суд повинен був у вирокі, крім пом'якшуючих обставин, зазначити докази, досліджені в ході судового слідства, що вказують на наявність у неповнолітніх самостійного заробітку, коштів або майна, достатніх для сплати штрафу.

Крім того, призначаючи покарання, суд не врахував в достатній мірі, що засуджені вчинили тяжкий злочин, що неповнолітньому потерпілому були завдані збитки на значну суму.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Мелітопольського міськрайонного суду від 9 квітня 2008 р. щодо Д., М. та П. скасувала, справу направила на новий судовий розгляд.

Судовий розгляд справи без проведення судового слідства відповідно до ч. 3 ст. 299 КПК України можливий лише за умов додержання вимог, зазначених у цьому законі.

Вирок суду скасовано через необґрунтоване застосування судом положень ч. 3 ст. 299 КПК України, коли після допиту підсудної було встановлено, що фактичні обставини справи, відтворені у її показаннях, суттєво відрізняються від установлених під час досудового розслідування справи

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 18 листопада 2008 р.
(в и т я г)*

Каховський міськрайонний суд Херсонської області вирок від 31 березня 2008 р. засудив Ш. за

ч. 1 ст. 115 КК із застосуванням ст. 69 цього ж Кодексу на п'ять років позбавлення волі зі звільненням від покарання відповідно до ст. 75 КК з випробуванням упродовж трирічного іспитового строку з покладенням на неї передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 76 КК обов'язку повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання або роботи.

Вироком суду першої інстанції Ш. визнана винною і засуджена за те, що 28 листопада 2007 р. приблизно о 20-й годині вона, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, під час сварки на ґрунті особистих неприязних стосунків зі своїм співмешканцем К. завдала йому кілька ударів ножем в тулуб, заподіявши тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя, в результаті чого в той же вечір настала смерть потерпілого.

Розглядаючи справу Ш. за апеляцією прокурора, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Херсонської області 8 липня 2008 р. постановила свій вирок, яким вирок Каховського міськрайонного суду від 31 березня 2008 р. стосовно Ш. у частині призначення покарання скасувала, призначивши їй за ч. 1 ст. 115 КК із застосуванням ст. 69 цього ж Кодексу п'ять років позбавлення волі.

Конкретизуючи доведене в суді обвинувачення, суд апеляційної інстанції в судовому рішенні зазначив, що дії Ш. були відповіддю на протиправну поведінку потерпілого, який першим почав завадати їй удари металевим совком.

На вирок суду апеляційної інстанції прокурор вніс подання, в якому порушено питання про скасування цього вироку і направлення справи на новий апеляційний розгляд. Прокурор послався на те, що призначене Ш. покарання не відповідає ступеню тяжкості вчиненого нею злочину і є несправедливим унаслідок м'якості.

У касаційній скарзі засуджена Ш. просила вирок змінити, перекваліфікувати її дії з ч. 1 ст. 115 КК на менш тяжкий злочин, врахувавши при цьому ту обставину, що в ситуації, яка склалася на момент вчинення злочину, вона діяла у стані необхідної оборони.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи касаційних подання і скарги, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вони підлягають частковому задоволенню з таких підстав.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 299 КПК суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорується.

Проводячи у розглядуваній справі скорочене судове слідство, суд першої інстанції виходив з того, що Ш. погоджувалась із пред'явленим їй обвинуваченням і фактичних обставин вчинення нею злочину не оспорювала.

Такий висновок суду на матеріалах справи не ґрунтується, оскільки, як видно із даних протоколу судового засідання, в своїх показаннях засуджена стверджувала, що, завдаючи потерпілому удари ножем, вона захищалась від нього, бо він її бив.

Таким чином, відтворені в показаннях Ш. фактичні обставини справи суттєво різняться з тими фактичними обставинами, які встановлені органом досудового слідства.

З огляду на це підстав вважати, що засудженою не оспорювалися фактичні обставини вбивства потерпілого, в суду не було, а тому він мав провести судове слідство в повному обсязі.

Отже, суд допустив істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, які перешкодили йому повно та всебічно розглянути справу і постановити законний, обґрунтований та справедливий вирок.

У зв'язку з цим вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 31 березня 2008 р. і вирок колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Херсонської області від 8 липня 2008 р. щодо Ш. скасовано, справу направлено на новий судовий розгляд.

Відповідно до вимог ст. 378 КПК України ухвала апеляційного суду має бути підписана усіма суддями, які брали участь у розгляді справи в апеляційному порядку. Недодержання апеляційним судом зазначеної норми закону при винесенні ухвали визнано істотним порушенням КПК України і потягло скасування ухвали

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 9 вересня 2008 р.
(в и т я г)*

Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області вироком від 18 травня 2007 р. засудив Щ. за ч. 3 ст. 185 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років.

На підставі ч. 4 ст. 70 КК шляхом часткового складання покарань за цим вироком та вироком Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 грудня 2006 р. визначено

остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк п'ять років і шість місяців.

За вироком суду Щ. засуджено за вчинення злочинів за таких обставин. 1 жовтня 2006 р. приблизно о 10-й годині він через вікно незаконно проник у будинок, звідки викрав майно Ш. на суму 713 грн.

15 жовтня 2006 р. в нічний час Щ. незаконно проник до сараю домоволодіння М., звідки викрав майно на суму 772 грн. 50 коп.

Приблизно в кінці цього ж місяця в нічний час він, розбивши вікно, незаконно проник у будинок К., звідки викрав майно на суму 1 тис. 90 грн.

28 жовтня того ж року приблизно о 23-й годині Щ. незаконно проник до гаража домоволодіння І., звідки викрав майно на суму 1 тис. 620 грн.

А 10 листопада 2006 р. приблизно о 20-й годині Щ., розбивши вікно, незаконно проник у будинок С., звідки викрав майно на суму 2 тис. 40 грн.

Ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2007 р. вирок щодо Щ. залишено без змін.

У касаційній скарзі засуджений Щ. стверджував, що при призначенні покарання суд неправильно застосував ст. 71 КК, безпідставно визнавши, що він є неодноразово судимим, та не врахував пом'якшуючі покарання обставини, зокрема те, що він з'явився із зізнанням, активно сприяв розкриттю злочинів. Щ. також просив пом'якшити призначене йому покарання.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, викладені у касаційній скарзі, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Ухвала суду апеляційної інстанції складається й оголошується з додержанням вимог, передбачених статтями 377, 379 КПК. Однією з таких вимог є підписання ухвали всіма суддями, які брали участь у розгляді справи в апеляційному порядку. Проте ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2007 р. не підписана одним із суддів, які брали участь у розгляді справи в апеляційному порядку.

За таких обставин, враховуючи, що судом апеляційної інстанції істотно порушено вимоги кримінально-процесуального закону, ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2007 р. щодо Щ. скасовано, справу направлено на новий апеляційний розгляд.

У судових палатах

Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними *

Невід'ємним елементом ринкових відносин є правочин — найпоширеніший юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Термін «правочин» є новелою у Цивільному кодексі України 2003 р. (далі — ЦК).

Недійсності правочинів присвячений параграф 2 гл. 16 розд. IV (статті 215—236 ЦК); положення Господарського кодексу України 2003 р. про недійсність господарського зобов'язання (статті 207, 208); окремі норми про недійсність правочинів також містяться у спеціальному законодавстві (наприклад, у законодавстві про приватизацію, Законі від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», Законі від 6 жовтня 1998 р. № 161-ХІV «Про оренду землі» тощо).

У зв'язку з появою нових формулювань, підходів та оцінювальних категорій у новому ЦК між ним та спеціальним законодавством виникають певні колізії щодо недійсності правочинів, а це призводить до неоднакового тлумачення і застосування судами законодавства у цій сфері. Зазначені фактори є причиною помилок, що допускають суди при розгляді спорів про недійсність правочинів, тому вивчення та узагальнення судової практики вирішення спорів цієї категорії є необхідним.

Мета узагальнення — проаналізувати стан справ із застосуванням судами законодавства при вирішенні спорів про визнання правочинів недійсними, виявити складні та спірні питання у судовій практиці й законодавстві, підготувати пропозиції для забезпечення правильного та однакового застосування судами норм права, а також усунення прогалин у законодавстві. В узагальненні проаналізовано практику розгляду судами цивільних справ за 2007 р. про визнання правочинів недійсними згідно з положеннями нового ЦК.

Аналіз статистичних даних щодо розгляду судами справ про визнання правочинів недійсними за оперативними даними апеляційних судів України

Статистичні дані, надані апеляційними судами, свідчать про надходження на розгляд значної кількості справ щодо визнання правочинів недійсними. У 2007 р. у провадженні судів перебувало 19,7 тис. справ цієї категорії, або 1,5 % від загальної кількості цивільних справ позовного провадження. Із цієї кількості справ 257 — справи про визнання правочинів нікчемними, або 1,3 % від загальної кількості справ про визнання правочинів недійсними, що надійшли на розгляд.

Найбільша кількість справ про визнання правочинів недійсними перебувала у провадженні судів областей: Харківської — 6,7 тис. справ, Житомирської — 3,6 тис., Дніпропетровської та Київської — 1,5 тис.; найбільше справ про визнання правочинів нікчемними було розглянуто судами областей: Дніпропетровської — 139, Луганської — 54 та Чернігівської — 14 справ. Суди розглянули 14,1 тис. справ про визнання правочинів недійсними, або 71,8 % від кількості справ, що перебували у провадженні. Судові рішення ухвалено в 10,3 тис. справ, або 73 % від кількості розглянутих справ. Позовні вимоги були задоволені у 8,3 тис. справ, або 81 % від кількості розглянутих справ з ухваленням рішення.

У структурі справ про визнання правочинів недійсними основну частину становлять справи про визнання недійсними договорів. Минулого року суди розглянули 13,1 тис. справ про визнання недійсними договорів, або 92,9 % від загальної кількості розглянутих справ про визнання правочинів недійсними.

Суди також розглянули 91 справу про визнання договорів неукладеними, що становить 0,6 % від кількості розглянутих справ про визнання правочинів недійсними. Ухвалено рішення у 60 таких справах, зокрема задоволено позовні вимоги у 45 рішеннях, або 75 % від кількості ухвалених рішень.

* Узагальнення підготовлене до друку суддями Верховного Суду України Я.М. Романюком, В.Й. Косенко та старшим консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики З.П. Мельник.

За позовами у справах щодо тлумачення змісту правочину суди у 2007 р. розглянули 23 справи, ухвалили 19 рішень, із яких позови задоволено в 16 рішеннях, або 84,2 % від кількості ухвалених рішень.

Значно меншу кількість у структурі всіх справ про визнання правочинів недійсними становлять справи про визнання недійсними односторонніх правочинів. Загалом у 2007 р. розглянуто 759 таких справ, або 5,4 % від загальної кількості розглянутих справ про визнання правочинів недійсними. У справах цієї категорії було ухвалено 539 рішень, зокрема із задоволенням позовних вимог — 318 рішень, або 59 % від кількості ухвалених рішень. У цій категорії переважну більшість — 644, або 84,8 % від розглянутих справ про визнання недійсними односторонніх правочинів — становлять справи про визнання недійсними заповітів. Було ухвалено 441 рішення, зокрема 263 про задоволення позовних вимог, тобто 59,6 % від кількості ухвалених рішень.

Труднощі, що виникають у судовій практиці у розрізненні поняття «правочин» від суміжних понять

Правочин — правомірна, тобто не заборонена законом, вольова дія суб'єкта цивільних правовідносин, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Правомірність є конститутивною ознакою правочину як юридичного факту. Презумпція правомірності правочину закріплена у ст. 204 ЦК та може бути спростована насамперед нормою закону, яка містить відповідну заборону. Так, наприклад, якщо правочин про заставу нерухомого майна укладений письмово, але не посвідчений нотаріусом, то його правомірність спростовується ст. 577 ЦК. Якщо особа склала заповіт, але не виділила частини спадщини тому, хто має право на обов'язкову частку, правомірність заповіту частково заперечується відповідним приписом ст. 1241 ЦК. У випадках, прямо не передбачених у законодавстві, презумпція правомірності правочину може бути спростована судом.

Доповнюючи положення про те, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, у ст. 16 ЦК міститься досить широкий перелік засобів захисту цивільних прав та інтересів судом, зокрема одним із них є визнання правочину недійсним.

Недійсність правочину виникає через те, що дія схожа на правочин, але за своєю суттю не відповідає його характеристикам. Недійсність правочину зумовлюється наявністю дефектів його елементів:

- дефекти (незаконність) змісту правочину;
- дефекти (недотримання) форми;
- дефекти суб'єктного складу;

дефекти волі — невідповідність волі та волевиявлення.

Поява терміна «правочин» не виключає вживання терміна — «угода» у значенні домовленості між щонайменше двома сторонами. Перший із них є більш широким і включає в себе терміни «договір» (згідно зі ст. 11 ЦК), «угода», «домовленість». Щоб запобігти неоднаковому застосуванню норм про правочини у практиці судів, слід зазначити, що договір та угода є тотожними поняттями, тому дво- і багатосторонні правочини є водночас як договорами, так і угодами, а термін «домовленість» слід розуміти як договір чи угоду, якщо така домовленість досягнута з дотриманням вимог, встановлених для укладення договору.

У судовій практиці виникають проблеми із розумінням та визначенням односторонніх правочинів. Вважаємо, що до них можна віднести: видачу та скасування довіреності; прийняття чи збереження зробленої речі; повідомлення одним співвласником інших співвласників про продаж своєї частки у спільній власності; пропозицію про продаж майна; публічну обіцянку винагороди за віднайдення загубленої речі; складення, зміну та скасування заповіту; прийняття спадщини і відмову від неї тощо.

Необхідно проаналізувати використання терміна «недійсність» у цивільному законодавстві, оскільки у суддів та учасників процесу виникають певні труднощі в його розумінні. Зокрема, у ЦК цей термін застосовується до: визнання прав інтелектуальної власності недійсними (статті 469, 479, 499); недійсності заборони відступлення права грошової вимоги (ст. 1080); визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301); недійсності права вимоги (статті 197, 519); недійсності зобов'язання (статті 198, 548, 565); недійсності акта (ст. 882); недійсності чека (ст. 1102) тощо.

Це становище невиправдано розширює поняття «недійсність», підстави його застосування та правові наслідки. Зокрема, некоректним є застосування цього терміна до нормативно-правових актів — у цьому випадку може йтися про їх нечинність або неправомірність (незаконність, протиправність), а також до документів, якими оформлюється, підтверджується право, оскільки право не може бути недійсним — воно або є, або ні.

Відповідно, за правилами недійсності правочинів не можна визнавати документи, які за своїм змістом не є правочинами. Вбачається, що до таких документів слід відносити, наприклад, рішення органів державної влади; свідоцтва (про право власності на житло, про право на спадщину, про придбання майна з публічних торгів, державний акт на земельну ділянку, ордер тощо); рішення, записи про реєстрацію (реєстрація домоволодіння, актів громадянського стану); про-

токоли загальних зборів господарських товариств, рішення загальних зборів громадських об'єднань, розпорядження про реєстрацію за місцем проживання фізичної особи та багато інших документів (акт приймання-передачі, товарний чек).

Також при розгляді спорів про недійсність правочинів судам потрібно розмежовувати недійсні та неукладені правочини, тобто такі, в яких відсутні встановлені законодавством необхідні умови для їхнього укладення (наприклад, відсутня згода щодо всіх істотних умов, передбачених законодавством; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для укладення правочину потрібно його передати; не затверджено правочин вищим органом господарського товариства, якщо це передбачено в законі чи статуті товариства; не здійснено державну реєстрацію правочину в разі, коли законом ця обставина визначена як момент його вчинення).

Встановивши, що правочин є неукладеним, суд на цій підставі залишає позов про визнання правочину недійсним без задоволення. Наслідки недійсності правочину до неукладеного правочину не застосовуються, оскільки вимога про визнання правочину неукладеним не відповідає способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених ст. 16 ЦК, відповідно, підстав для його задоволення немає.

Однак є випадки, коли відсутність хоча б однієї з істотних умов правочину спеціальним законом визначено як підставу його недійсності, зокрема ч. 2 ст. 15 Закону «Про оренду землі». У таких випадках необхідно обґрунтовувати вимогу про недійсність правочину відповідно до спеціального закону, який застосовується до цих правовідносин.

Так, Новомиргородський районний суд Кіровоградської області рішенням від 14 червня 2007 р. задовольнив позов Г. до ТОВ «Агрофірма ім. Чкалова» про визнання договору оренди земельної ділянки недійсним у зв'язку з відсутністю даних про досягнення згоди між сторонами щодо розміру орендної плати та плану (схеми) спірної земельної ділянки.

Правові наслідки невідповідності змісту правочину законодавству

Зміст правочину становлять права та обов'язки, про набуття, зміну або припинення яких учасники правочину домовилися. Зміст договору чи іншого правочину закріплюється у його статтях (пунктах).

У ст. 203 ЦК, в якій визначено основні критерії чинності правочину, зазначено, що зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. У судовій практиці нерідко виникають питання, чи застосовується зазначене правило до актів іншого галузевого спрямування, як-то: трудового, сімейного, законодавства про соціальне

забезпечення. Більшість нормативно-правових актів, зокрема ЦК, мають комплексні положення, які містять норми різних галузей права.

Відповідно до статей 203, 204 ЦК підстави і наслідки недійсності правочину можуть бути передбачені винятково законами. Проте положення зазначених статей необхідно застосовувати з урахуванням ст. 4 ЦК. Виходячи з буквального тлумачення норм статей 4 та 203 ЦК, зміст правочину має відповідати: ЦК; іншим законам України, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК; актам Президента України у випадках, встановлених Конституцією; постановам Кабінету Міністрів України; актам органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим, що видаються у випадках і в межах, встановлених Конституцією та законом.

Таким чином, враховуючи загальні принципи цивільного права, правочини не повинні суперечити положенням законів, галузевих законодавчих актів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до Конституції.

Згідно з ч. 1 ст. 215 ЦК недодержання сторонами або стороною в момент вчинення правочину вимог, встановлених частинами 1—3, 5, 6 ст. 203 ЦК, як правило, має наслідком визнання правочину недійсним.

Термін «нікчемність правочину», передбачений ЦК, до прийняття цього Кодексу у вітчизняному законодавстві не вживався. Відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК нікчемний правочин є недійсним через його невідповідність вимогам законодавства. Такий правочин недійсний з моменту його вчинення незалежно від того, чи визнав його таким суд. Що ж стосується оспорюваного правочину, то він може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду.

Нікчемні та оспорювані правочини розрізняються:

- ступенем важливості дефектів у складі правочину;
- характером прав та інтересів, які порушено у зв'язку з укладенням правочину;
- судовим порядком встановлення недійсності правочину й незалежністю встановлення недійсності правочину від судового рішення;
- строками позовної давності, які встановлені для звернення до суду з приводу визнання правочину недійсним.

Судам потрібно мати на увазі, що з огляду на ч. 2 ст. 215 ЦК підстави недійсності правочину, встановлені нормами ЦК та інших законодавчих актів, повинні мати імперативний характер. Тому за такими вимогами є неприпустимим укладення мирових угод як таких, що суперечать законодавству.

При розгляді позовів про встановлення нікчемності правочину з посиланням на ст. 203 ЦК необхідно враховувати, що *ця стаття передбачає загальну підставу для визнання нікчемності правочину і застосовується лише в тому випадку, якщо в ЦК немає спеціальної підстави (норми) для цього*.

Застосування правових наслідків недійсності правочину

Визнання правочину недійсним пов'язане з анулюванням майнових наслідків його вчинення і встановленням наслідків, передбачених законом. Тому належне вирішення цього питання має велике значення не тільки для учасників таких правовідносин, а й для третіх осіб.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК є загальною. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 216 ЦК вона застосовується, якщо законом не встановлено особливі умови застосування наслідків недійсності правочину або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Згідно зі статтями 215 і 216 ЦК суди вправі з дотриманням правил підсудності розглядати позови: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності; про встановлення нікчемності правочину і застосування наслідків його недійсності.

Звернутися з вимогою про встановлення нікчемності правочину позивач вправі, якщо є спір про наявність або відсутність такого факту. Звернення окремо з такою вимогою, без застосування наслідків недійсності правочину, є правом позивача, тому у випадку пред'явлення такого факту вона підлягає розгляду, власне кажучи, з констатацією в резолютивній частині рішення факту нікчемності правочину, або відмови в цьому.

Разом з тим, якщо позивач не заявляв окремо вимогу про встановлення нікчемності правочину, а посилається на її нікчемність при обґрунтуванні іншої пред'явленої вимоги, суди не вправі посилалися на відсутність рішення про встановлення нікчемності правочину, а повинні дати оцінку таким доводам позивача в мотивувальній частині рішення або ухвалити додаткове рішення.

Стосовно положення ч. 2 ст. 215 ЦК про те, що суд не вимагає визнання правочину недійсним, якщо його недійсність встановлена законом, необхідно зазначити, що така потреба може виникнути у разі, коли: сторони виконали певні умови нікчемного правочину, який нотаріально посвідчений; він порушує права третіх осіб; він зареєстрований у державних органах тощо. У таких випадках рішенням суду, який лише констатує недійсність правочину, можуть бути визначені відповідні пра-

вові наслідки недійсності правочину, зобов'язано державні органи скасувати його реєстрацію тощо.

Визнані недійсними правочини не створюють для сторін тих прав і обов'язків, які вони мають встановлювати, а породжують наслідки, передбачені законом. І хоча реституція не передбачена у ст. 16 ЦК як один із способів захисту, проте норма ч. 1 ст. 216 ЦК є імперативною і суд має забезпечити зазначені в ній правові наслідки. Реституцію цілком можна вважати окремим способом захисту цивільних прав, які порушуються у зв'язку з недійсністю правочину, оскільки у ст. 16 ЦК немає вичерпного переліку способів захисту цивільних прав.

Потрібно враховувати, що наслідком визнання правочину недійсним не може бути його розірвання. **Застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину можливе лише за наявності рішення про визнання такого правочину недійсним.**

Дискусійним є питання, чи може суд застосовувати наслідки недійсності правочину в разі відсутності вимог про це у позові. Очевидно, що так, оскільки у ст. 216 ЦК зазначено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, тому для захисту майнового права, з урахуванням принципів добросовісності, справедливості та розумності, наслідки, визначені в законі, повинні застосовуватися незалежно від того, чи наведені вони у позовній заяві.

Вважаємо, що суд з власної ініціативи не може застосовувати такі правові наслідки недійсності правочину:

- передбачені іншими (спеціальними) статтями ЦК (моральна шкода тощо);
- ті, що не були зазначені у позовних вимогах та не були досліджені в суді.

Якщо неможливо визнати частково виконаний оспорюваний правочин недійсним з моменту його укладення, зі змісту якого випливає, що він може бути припинений лише на майбутнє (наприклад, правовідносини за договорами підряду, надання послуг й ін.), суд у рішенні зазначає про припинення такого правочину на майбутнє.

Трапляються непоодинокі випадки, коли суди, розглядаючи спір і визнаючи правочини недійсними, не застосовували передбачені ст. 216 ЦК правові наслідки, які містились у позовних заявах.

Так, наприклад, скасовуючи рішення Хортицького районного суду і повертаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, Апеляційний суд Запорізької області зазначив про порушення судом вимог п. 5 ч. 1 ст. 311 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК).

Згідно з матеріалами справи позивач М. оспорював договори дарування і купівлі-продажу квартири. Визнавши їх недійсними, суд першої інстанції

не застосував реституцію, хоча позивач просив повернути сторони в первісний стан. Суд першої інстанції залишив поза увагою ці позовні вимоги, не дослідив під час судового розгляду конкретні обставини вчинення цих правочинів, не перевірів доводи відповідача С. щодо фактичної суми правочину. Вирішення цих питань та їх належна правова оцінка, як зазначив у рішенні апеляційний суд, мають суттєве значення при застосуванні вимог закону щодо правових наслідків недійсності правочину.

Частина правочину може бути визнана недійсною відповідно до ст. 217 ЦК за умови, що правочин відбувся б і без зазначеної частини та за наявності згоди всіх учасників правочину (наприклад, набувача за правочином купівлі-продажу).

Також слід звернути увагу на конкуренцію між реституцією та віндикацією при визнанні правочинів недійсними.

На відміну від норм ч. 1 ст. 216 ЦК норми гл. 29 ЦК є спеціальними. У них закріплено основні способи захисту права власності, що можуть застосовуватися власником майна, зокрема з метою повернення майна в натурі, переданого за недійсним правочином (наприклад, віндикація). Вважаємо, що ст. 330 ЦК чітко розмежовує випадки, в яких належним способом захисту порушеного права є визнання правочину недійсним та застосування наслідків його недійсності, від випадків, коли має заявлятися позов про витребування майна з чужого незаконного володіння. **Якщо майно передане власником за правочином, який є нікчемним або оспорюваним, то позов про визнання правочину недійсним та (або) про застосування наслідків недійсності правочину має пред'являтися тоді, коли майно залишається у набувача. Тобто якщо вчинений один правочин і повернути майно можна шляхом застосування реституції, то ефективним способом захисту буде визнання правочину недійсним. Якщо ж набувач, який набув майно за недійсним правочином, надалі відчужив таке майно іншій особі, потрібно звертатися з віндикаційним позовом.**

Якщо після укладення недійсного правочину було укладено ще декілька, то вбачається правильним визнавати недійсними не всі правочини, а лише перший і заявляти позов про витребування майна в останнього набувача. Проте в цьому випадку немає перешкод для задоволення лише віндикаційного позову, оскільки право на витребування майна з чужого володіння не потребує визнання недійсним правочину, за яким майно вибуло від законного власника, воно лише обмежене добросовістю набувача і зберігається за власником за умови, якщо майно вибуває з володіння власника поза його волею, що й повинно бути доведено в суді. Застосування реституції та повернення майна за недійсним правочином, враховуючи положення

ст. 216 ЦК, є можливим тоді, коли предметом спору є правочин за участю власника і першого покупця (набувача).

У разі задоволення віндикаційного позову суд повинен вирішити питання про відшкодування добросовісному набувачеві понесених ним витрат на придбання майна. Такі витрати має бути стягнено зі сторони, яка отримала кошти за недійсним правочином, або з особи, яка є винною в недійсності правочину.

Правові наслідки недодержання вимог щодо форми правочину

Статтею 205 ЦК передбачені дві форми правочинів — усна і письмова, хоча він може бути укладений і внаслідок вираження волі сторонами мовчанням.

Судам потрібно мати на увазі, що за винятком випадків, прямо передбачених у законодавчих актах, недодержання сторонами простої письмової форми правочину не призводить до його недійсності. За загальним правилом, у разі виникнення спору таке порушення позбавляє сторони права посилалися для підтвердження вчинення правочину і дійсності його умов на показання свідків, але не перешкоджає сторонам надавати письмові й інші докази, передбачені законодавством.

ЦК містить ряд положень, якими передбачено нікчемність правочину, укладеного з недотриманням форми, а саме: ч. 3 ст. 719, ч. 2 ст. 981, ч. 2 ст. 1055, ч. 2 ст. 1059, ч. 2 ст. 1107, ч. 1 ст. 1118, ч. 1 ст. 1257.

При розгляді спору про визнання правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, недійсним (встановлення нікчемності) факти його укладення, повного або часткового виконання однією зі сторін може підтверджуватися тільки письмовими доказами, якщо інше не передбачено законодавством.

Якщо правочин повністю або частково виконаний однією зі сторін, а інша ухиляється від його нотаріального посвідчення, суд відповідно до п. 2 ст. 220 ЦК за вимогою сторони, що виконала правочин (або її правонаступника), може визнати його дійсним. Це правило не застосовується, якщо є передбачене законодавчими актами обмеження (заборона) на здійснення такого правочину або сторони не дійшли згоди щодо всіх істотних його умов. Також слід зазначити, що правила ст. 220 ЦК не поширюються на правочини, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до статей 210, 640 ЦК пов'язується з державною реєстрацією, тому вони є неукладеними і такими, що не породжують для сторін права та обов'язки.

Відповідно, суди мають перевіряти дотримання сторонами вимог, які є необхідними для чинності правочину (частини 1—3, 5, 6 ст. 203 ЦК), а також враховувати зазначені вище положення щодо застосування ст. 220 ЦК та відмовляти в задоволенні заяви про видачу виконавчого документа на підставі п. 7 ч. 6 ст. 56 Закону від 11 травня 2004 р. № 1701-IV «Про третейські суди» у разі прийняття третейськими судами рішень про визнання дійсними правочинів, які підлягають державній реєстрації.

Разом з тим суди припускаються помилок, зокрема задовольняють позови за відсутності доказів про ухилення іншої сторони за правочином від нотаріального посвідчення.

Так, Кіровоградський районний суд 5 червня 2007 р. ухвалив рішення, яким визнав дійсним правочин купівлі-продажу асфальтної площадки тракторної бригади № 3 загальною площею 5 тис. 750 кв. метрів, укладений між позивачем К. та КСП «Україна» в особі арбітражного керуючого (ліквідатора) З., який діяв на підставі постанови Господарського суду Кіровоградської області від 1 червня 2004 р. Рішення суду набрало законної сили, оскільки не було оскаржено в апеляційному порядку.

Як на доказ обґрунтованості позовних вимог суд в рішенні послався на договір купівлі-продажу нерухомості, підписаний сторонами 31 березня 2007 р., в якому зазначено, що продаж здійснено за 6 тис. 159 грн. Однією з умов визнання судом правочину дійсним за ч. 2 ст. 220 ЦК є ухилення сторони від його нотаріального посвідчення. Хоча представник відповідача з'явився в судові засідання і визнав позов, однак суд не з'ясував, чи ухилявся відповідач від нотаріального посвідчення правочину.

Слід враховувати, що умовами застосування ч. 2 ст. 220 ЦК є безповоротне ухилення та втрата стороною можливості з будь-яких причин посвідчити правочин.

Крім того, суд не встановив, яка саме нерухомість є предметом правочину і на якій підставі вона належить відповідачу. До того ж судові витрати і витрати з інформаційно-технічного забезпечення були сплачені як за позовом немайнового характеру.

В інших випадках при правильному встановленні всіх обставин справи суди порушували норми матеріального права: замість ч. 2 ст. 220 застосовували ст. 616 ЦК.

Суди повинні перевіряти, чи підлягав правочин нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно ухилялася сторона від його посвідчення і чи немає підстав для визнання правочину нікчемним (невідповідність умовам законодавства). У кожному конкретному випадку суддям необхідно встановлювати, який правочин

вчинено та яка форма передбачена саме для цього правочину законом, що діяв на момент вчинення.

Не зовсім вдало викладена ч. 2 ст. 219 ЦК щодо можливості визнання судом дійсним одностороннього нікчемного правочину, що призводить до неоднакового застосування цієї норми на практиці. Що ж до проблеми визнання нікчемного заповіту дійсним, тобто співвідношення ч. 2 ст. 219 та ст. 1257 ЦК, то слід зазначити, що гл. 85 ЦК, яка регулює порядок спадкування за заповітом і є спеціальною, не передбачає можливості визнання судом дійсним заповіту, складеного з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. Частина 2 ст. 219 ЦК, якою передбачено право суду на визнання одностороннього правочину, щодо якого не дотримано вимог про нотаріальне посвідчення, дійсним, є загальною нормою і не регулює правовідносин, що виникли між сторонами у справі (див. рішення Верховного Суду України від 28 лютого 2007 р. у справі № 6-24679св06).

Правові наслідки вчинення правочину особою за межами цивільної дієздатності

Одним з поширених прикладів таких правочинів є вчинення правочину особою з обмеженою дієздатністю без дозволу органу опіки та піклування. У такому випадку відповідно до ст. 224 ЦК правочин є нікчемним.

Наприклад, Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області ухвалив заочне рішення від 2 серпня 2007 р. у справі № 2-1648, яким задоволено позов Мелітопольського міжрайонного прокурора Запорізької області в інтересах неповнолітнього Ю. про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири та купівлі-продажу 7/25 часток житлового будинку у зв'язку з відсутністю згоди органів опіки та піклування на їх вчинення та втратою неповнолітнім права власності на нерухоме майно, що є порушенням ч. 2 ст. 32 ЦК, ч. 1 ст. 71 ЦК.

Право оспорювати на цій підставі має особа, яка уклала правочин, а також за ст. 225 ЦК таке право у разі її смерті надано особам, чії права та інтереси порушені. У разі визнання сторони правочину недієздатною це право надано опікунові.

У спорах щодо правочинів, вчинених фізичними особами за межами цивільної дієздатності, деякі суди неправильно розмежовують підстави для визнання правочинів недійсними, помилково застосовуючи положення ст. 226 ЦК до правовідносин, що підпадають під дію ст. 225 ЦК.

Так, рішенням суду першої інстанції визнано недійсним договір дарування кімнати у квартирі спільного заселення, укладений 7 грудня 2005 р. між С. та З. При цьому суд правильно встановив обста-

вини справи і дійшов вірного висновку про те, що на час укладення спірного договору С. мала психічне захворювання, яке позбавляло її можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, що підтверджено висновком судово-психіатричної експертизи, і тому договір дарування слід визнати недійсним. Суд також послався на те, що рішенням суду від 10 квітня 2006 р. С. визнано недієздатною і тому підставою для визнання договору дарування недійсним є ст. 226 ЦК. Апеляційний суд у своїй ухвалі правильно відзначив, що недієздатною С. була визнана 10 квітня 2006 р. і лише з цього часу може йти мова про укладення договору недієздатною фізичною особою, а оспорюваний договір вчинено 7 грудня 2005 р., тому спір слід було вирішити на підставі ст. 225 ЦК.

Правила ст. 225 ЦК поширюються на ті випадки, коли немає законних підстав для визнання громадянина недієздатним, однак є дані про те, що в момент укладення правочину він перебував у такому стані, коли не міг розуміти значення своїх дій або керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові зворушення тощо). Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд призначає судово-психіатричну експертизу.

Розгляд вимог про визнання правочину недійсним з цих підстав здійснюється з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так й інших доказів, що підтверджують чи спростовують доводи позивача про те, що в момент його укладення він не розумів значення своїх дій і не міг керувати ними.

При розгляді справ за позовами про визнання недійсними правочинів, зокрема заповітів, на підставі ст. 225 ЦК мають місце випадки, коли суди розглядають справи без призначення у справі посмертної судово-психіатричної експертизи, а лише на підставі інших доказів — показань свідків, медичних довідок про наявність певних захворювань — роблять висновок про наявність чи відсутність підстав для задоволення позову. Оскільки у ч. 1 ст. 225 ЦК вживається термін «момент» вчинення правочину, то в разі призначення психіатричної експертизи слід ставити перед експертом запитання стосовно конкретно визначеного відрізка часу, оскільки протягом дня психічний стан особи може змінюватись.

Проте в будь-якому випадку слід враховувати, що експертний висновок є не беззаперечним фактом, а одним із доказів, який повинен оцінюватись у сукупності з іншими доказами у справі.

Вимоги про визнання правочину недійсним у зв'язку з обмеженою дієздатністю учасника правочину або укладенням його неповнолітнім (віком від 15 до 18 років) можуть бути заявлені лише батьками (усиновлювачами), піклувальниками таких не-

повнолітніх або піклувальниками осіб, обмежених у дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами.

З урахуванням усіх обставин такої справи суд повинен встановити, чи знала або повинна була знати дієздатна сторона правочину про недієздатність, обмежену чи часткову дієздатність другої сторони. Якщо сторона знала або повинна була знати про зазначені обставини, то при визнанні правочину недійсним, крім приведення сторін у попередній стан, суд повинен зобов'язати дієздатну сторону відшкодувати другій стороні здійснені нею витрати, втрату або пошкодження її майна.

У судовій практиці є випадки, коли правочин вчинявся особою, яку за рішенням суду було визнано обмежено дієздатною, проте правочин відповідав її інтересам, не порушував законних інтересів інших осіб та був вчинений у період стійкої ремісії психічного захворювання, що підтверджено судово-психіатричною експертизою. Вважаємо, що в такому випадку немає підстав для застосування ст. 225 ЦК для визнання правочину недійсним.

Розглядаючи справи про визнання правочинів недійсними у зв'язку з перевищенням повноважень фізичними особами за довіреностями, суди правильно встановлювали, який правочин був укладений, досліджували зміст довіреності та вирішували питання щодо перевищення меж цивільної дієздатності особи з урахуванням усіх матеріалів справи.

Стосовно юридичних осіб судам потрібно мати на увазі, що дія ст. 227 ЦК поширюється на правочини, здійснені юридичною особою, яка не має ліцензії на відповідний вид діяльності. Такі правочини є оспорюваними. Позови про визнання їх недійсними і про застосування наслідків недійсності можуть бути заявлені тільки засновником (учасником) юридичної особи, що не має ліцензії на заняття відповідною діяльністю, державним органом, що здійснює контроль за діяльністю такої юридичної особи, а також прокурором. Умовою для задоволення таких позовів є надання позивачем доказів, які підтверджують, що відповідач знав або згідно із законодавчим актом зобов'язаний був знати про невідповідність правочину вимогам законодавства, тобто що правочин укладений без ліцензії на заняття відповідним видом діяльності.

Правові наслідки невідповідності між волею та волевиявленням особи при вчиненні правочину

У правочині зовнішнє волевиявлення особи має відповідати його внутрішній волі. Вона має бути спрямована на досягнення відповідного юридичного наслідку, тому не можуть розглядатися як правочини ті фактичні дії особи, які не призводять

безпосередньо до виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. На цих підставах необхідно виділити правочини, вчинені під впливом: помилки (ст. 229 ЦК); обману (ст. 230); насильства (ст. 231); тяжкої обставини і на вкрай не вигідних умовах (ст. 233), а також унаслідок зловмисної домовленості (ст. 232).

Відповідно до статей 229—233 ЦК правочин, здійснений під впливом помилки, обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості представником однієї сторони з іншою стороною або внаслідок збігу тяжких обставин (кабальний правочин), є оспорюваним та може бути визнаний судом недійсним. Заявлені вимоги можуть бути задоволені, якщо доведені факти обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною або збіг тяжких для сторони обставин і наявність їх безпосереднього зв'язку із волевиявленням сторони вчинити правочин на вкрай не вигідних для неї умовах.

Вчинення правочину під впливом помилки

Воля особи до вчинення правочину і результат правочину не узгоджуються в разі помилки, якщо вона має істотне значення. Вважаємо, що такими є помилки щодо правової природи правочину, його змісту, предмета, ціни, сторони, якості об'єкта тощо. Істотною може вважатись помилка, наслідки якої взагалі неможливо усунути або для їх усунення стороні, яка помилилася, необхідно здійснити значні витрати. Найчастіше хибне сприйняття стосується правової природи та предмета правочину, що може виникнути при визначенні тотожності предмета або його якості.

Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати або, навпаки, бути відсутніми саме на момент вчинення правочину. Сторона на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка насправді мала місце, тобто надати докази, які б свідчили про її помилку щодо істотних обставин правочину.

Так, рішенням Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 10 грудня 2007 р. задоволено позов Г. до Б. про визнання договору дарування будинку недійсним.

Суд встановив, що при укладенні договору дарування позивачка вважала, що укладає договір довічного утримання, тобто помилялась щодо правових наслідків договору і це є обставиною, що має істотне значення, а тому є передбачені ст. 229 ЦК підстави для визнання правочину недійсним.

Рішення суду не було оскаржено і набрало законної сили.

Не можна говорити про помилку щодо якості предмета у разі неможливості використання речі

або виникнення труднощів у її використанні, яке сталося після виконання правочину і не пов'язане з поведінкою контрагента. Не має правового значення помилка, допущена при розрахунку одержання користі від вчиненого правочину. Вважаємо, що помилка внаслідок власного недбальства чи незнання закону однією із сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

Вчинення правочину під впливом обману

Правочин може бути визнаний вчиненим під впливом обману у випадку навмисного цілеспрямованого введення іншої сторони в оману щодо фактів, які впливають на укладення правочину. Ознакою обману, на відміну від помилки, є умисел: особа знає про наявність чи відсутність певних обставин і про те, що друга сторона, якби вона володіла цією інформацією, не вступила б у правовідносини, не вигідні для неї. Обман також має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

Правочин, здійснений під впливом обману, на підставі ст. 230 ЦК може бути визнаний судом недійсним. Вбачається, що саме позивач як сторона, яка діяла під впливом обману, повинен довести наявність умислу з боку відповідача, істотність значення обставин, щодо яких її введено в оману, і сам факт обману. Якщо все інше, крім умислу, доведено, вважається, що мала місце помилка.

Варто враховувати, що обман стосовно мотиву, тобто внутрішнього спонукання особи до здійснення правочину, не має істотного значення. Зокрема, обман щодо фінансового становища контрагента як мотиву правочину не може бути підставою для визнання правочину недійсним.

Рішенням Новомиргородського районного суду Кіровоградської області від 6 березня 2007 р. задоволено позов Ш. до Б. про визнання недійсним заповіту, за яким Л., яка померла 27 червня 2006 р., заповіла відповідачу належну їй земельну ділянку.

Як на підставу визнання заповіту недійсним суд послався на ст. 229 ЦК з огляду на те, що Л. помилялась стосовно обставин, які мають істотне значення, оскільки відповідач обіцяв доглядати за нею, але не виконав своєї обіцянки. Рішення суду не було оскаржено і набрало законної сили.

Проте зі змісту позовної заяви вбачається, що позов пред'явлено з підстав, передбачених ст. 230 ЦК. Позивачка посилалась на те, що відповідач увів Л. в оману щодо обставин, які мають істотне значення, проте ці доводи судом не перевірялися. Крім того, недійсність заповіту суд пов'язав з обставинами, які мали місце не на час його складання, а після (ненадання особою, на користь якої складено заповіт, допомоги заповідачу).

Вважаємо, що відповідно до змісту ст. 230 ЦК ця стаття не повинна поширюватись на односторонні правочини, якими, зокрема, є заповіт, довіреність, що було підтверджено рішенням Верховного Суду України від 19 липня 2006 р. у справі № 6-7182св06.

Вчинення правочину під впливом насильства

Для визнання правочину недійсним, через вчинення його під впливом насильства або погрози, необхідна наявність фізичного або психічного впливу на особу з метою спонукання до укладення правочину.

Судам варто мати на увазі, що насильство розуміється як заподіяння учасникові правочину фізичних або душевних страждань з метою примусити укласти правочин. Воно повинне виражатися в незаконних, не обов'язково злочинних, діях (наприклад, насильством може бути вплив на волю контрагента за допомогою використання його залежного становища). Насильство викликає страх настання невідгідних наслідків. Насильницькі дії можуть вчинятись як стороною майбутнього правочину, так і сторонньою особою щодо іншої сторони, її родичів чи близьких.

На відміну від насильства, погроза полягає у здійсненні тільки психічного, але не фізичного впливу, і має місце за наявності як неправомірних, так і правомірних дій (наприклад, погроза звернутися до суду із заявою у справах приватного обвинувачення, позбавити спадщини або накласти арешт на майно). Вона може бути підставою для визнання правочину недійсним, коли через обставини, які мали місце на момент його вчинення, були підстави вважати, що відмова учасника правочину від його вчинення могла спричинити шкоду його законним інтересам.

Вчинення правочину внаслідок зловмисної домовленості

Ст. 232 ЦК передбачено, що правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Представник має діяти в інтересах особи, яку він представляє. Тому якщо він вступив у зловмисну домовленість з другою стороною і діяв при цьому у власних інтересах, нехтуючи інтересами особи, яку він представляв, і це доведено в суді, правочини мають визнаватися судом недійсними. Найчастіше в судовій практиці такі випадки виникають при укладенні договорів купівлі-продажу та підряду.

Так, Апеляційний суд Рівненської області ухвалою від 25 квітня 2007 р. залишив без змін рішення Рівненського міського суду від 29 січня 2007 р., яким

III. було відмовлено у задоволенні позову до Б.В.Д. та Б.В.В. про визнання договору дарування 23 тис. 500 грн недійсним. При цьому колегія суддів дійшла висновку про правильність рішення суду першої інстанції, який вказав, що на підставах, передбачених ст. 232 ЦК, можна визнавати недійсним правочин, якщо існувала зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою стороною, а не домовленість між самими сторонами.

Представник, вчиняючи правочин, не виражає власну волю. Його завдання полягає в тому, щоб реалізувати волю особи, яку він представляє. Словосполучення «зловмисна домовленість», що використовується в коментованій статті, судді трактують як навмисні дії представника, тобто він усвідомлює, що вчиняє правочин всупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання. Іншими словами, необхідна наявність навмисної змови представника однієї сторони з іншою стороною і виникнення внаслідок цього несприятливих наслідків для довірителя. При цьому не має значення, чи одержав учасник такої змови яку-небудь вигоду від здійснення правочину, чи він був укладений з метою завдати збитків довірителю.

Аналіз справ зазначеної категорії свідчить про те, що в деяких випадках суди не в достатній мірі розуміють, що для задоволення позовних вимог за ст. 232 ЦК необхідно на підставі певних доказів встановити, що представник за правочином вступив у зловмисну домовленість із другою стороною і діє при цьому у власних інтересах або в інтересах інших осіб, а не в інтересах особи, яку представляє.

Визнання такого правочину недійсним має різні правові наслідки, які залежать від того, що було підставою для представництва — довіреність, договір, акт юридичної особи чи інше. Якщо таке представництво здійснювалося за правочином, то в цьому випадку настають наслідки з відшкодування збитків та моральної шкоди, завданих довірителю. Тому для застосування наслідків за таким недійсним правочином суд має встановлювати не тільки факт зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, а й наявність збитків та причинний зв'язок між зловмисною домовленістю і завданими збитками.

Вчинення правочину під впливом тяжкої обставини і на край невідгідних умовах

Такі правочини мають дефекти волі і здійснюються за таких обставин, коли особа змушена вчинити правочин на невідгідних для себе умовах. Цей правочин може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був його ініціатором.

Згідно зі ст. 233 ЦК для визнання правочину недійсним необхідно встановити наявність **двох обставин**: тяжких обставин та вкрай не вигідних умов вчинення правочину.

При розгляді зазначеної категорії справ потрібно враховувати такі фактори, як майновий і психічний стан осіб та їх близьких напередодні й на момент вчинення правочину; співмірність наданих послуг із вартістю переданого за правочином майна; наявність іншого житла або іншого місця помешкання в разі відчуження житла, а також враховувати їх вплив на формування волевиявлення сторін.

Тяжкі обставини судді розуміють як не будь-яке несприятливе матеріальне, соціальне чи інше становище, а як його крайні форми. Наприклад, важка хвороба особи чи її близьких, смерть годувальника, крайня нужденність її сім'ї, загроза втратити заставлене житло чи банкрутства, надзвичайно низька винагорода за виконану роботу або надану послугу, порівняно з вартістю відчужуваної речі, та інші обставини, для усунення чи пом'якшення яких необхідно терміново укласти цей правочин. Тяжка обставина є оцінювальною категорією і має визначатися судом з урахуванням всіх обставин справи. Потерпілий, який оскаржує правочин, повинен довести, що за відсутності тяжких обставин він взагалі або на зазначених умовах не уклав би правочин. Визнання правочину недійсним не може пов'язуватись з тим, чи усвідомлювала сторона користь, яку матиме від нього.

Поширеними є позови про визнання недійсними договорів дарування, укладених під впливом тяжкої обставини і на вкрай не вигідних умовах. Як правило, з такими позовами звертаються особи похилого віку, які уклали ці договори з метою отримання підтримки від обдарованих. Тому при розгляді справ цієї категорії і для визнання недійсними договорів дарування з цих підстав судам слід враховувати такі обставини.

Правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, характеризуються тим, що особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини. Тобто в таких випадках немає обману або помилки. При цьому не вигідною умовою може бути низька плата за реалізацію коштовного майна, а тяжкою обставиною — купівля ліків, виплата боргів, витрати на лікування (як самої особи, котра вчиняє правочин, так і її близьких). Але договори дарування належать до безоплатних правочинів, за їх умовами обдаровані не мають перед дарувальниками будь-яких зобов'язань матеріального характеру. Тому в таких випадках за відсутності доказів про обман іншої

сторони або фактичних умов іншого правочину (договору довічного утримання) може мати місце помилка, тобто неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення (даруючи будинок, особа мала впевненість, що за це їй буде надаватися матеріальна допомога, а без такої впевненості або надії правочин не був би укладений).

Правові наслідки вчинення фіктивного правочину

Згідно зі ст. 234 ЦК фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, що зумовлювалися цим правочином.

Розглядаючи цивільні справи про визнання правочинів недійсними за такою підставою, суди в цілому правильно враховували, що фіктивний правочин не відповідає загальним підставам дійсності правочинів, зазначеним у ч. 5 ст. 203 ЦК, оскільки не спрямований на реальне настання правових наслідків, зумовлених ним. У фіктивних правочинах внутрішня воля сторін не відповідає зовнішньому її прояву, тобто сторони, укладаючи його, знають заздалегідь, що він не буде виконаний. Такий правочин завжди укладається умисно. При розгляді справ судді мають враховувати, що ознака фіктивності повинна бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише про людське око, а інша — намагалася досягти правового результату, то такий правочин не визнається фіктивним.

У переважній більшості випадків до суду зверталась одна зі сторін правочину. Разом з цим чинний закон не передбачає обмежень звертатися до суду з позовами про визнання правочинів фіктивними для інших заінтересованих осіб. Оскільки сторони не вчиняли жодних дій для здійснення фіктивного правочину, суди приймали рішення про визнання такого правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків.

Необхідно враховувати, що саме по собі невиконання сторонами правочину не означає, що укладено фіктивний правочин. Позивач, який вимагає визнання правочину недійсним, повинен довести, що учасники правочину не мали наміру створити правові наслідки на момент вчинення правочину, тобто тягар доказування фіктивності правочину покладається на позивача.

Рішенням Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 8 червня 2007 р. на підставі ст. 234 ЦК визнано недійсним договір дарування, укладений між позивачем Г. та Т. Задовольняючи позовні вимоги Г., суд встановив, що після укладення договору дарування обдарована Т. квартиру фактично в дар не прийняла, в ній не проживала, по-

зивач залишився проживати у квартирі, сплачував комунальні послуги тощо. Після укладення договору сторони фактично знищили правостановлюючий документ, а згодом обдарована померла.

Проте суд не врахував, що невиконання або неналежне виконання правочину не є підставою для визнання його недійсним і зазначені судом обставини не свідчать, що договір дарування був фіктивним, укладався без наміру створити правові наслідки.

Висновки суду не можна вважати переконливими, оскільки суд пов'язав фіктивність договору з його невиконанням, тоді як за матеріальним законом визнання недійсним фіктивного договору пов'язане з наміром сторін створити правові наслідки правочину.

Необхідно оцінювати докази та враховувати те, чи обговорювали сторони істотні умови, чи здійснювались нотаріальне посвідчення та державна реєстрація правочину тощо.

Правові наслідки вчинення удаваного правочину

Удаванам є правочин, що вчинюється з метою приховання іншого правочину, який сторони насправді вчинили. Тому при укладенні удаваного правочину до відносин його учасників застосовуються правила щодо правочину, який сторони мали на увазі (який сторони приховали). Суб'єкт, який вимагає визнання правочину недійсним як укладеного з метою приховати інший правочин, повинен довести, що правочин укладений з такою метою.

Воля сторін в удаваному правочині спрямована на встановлення інших цивільно-правових відносин, ніж ті, які передбачені правочином (наприклад, договір купівлі-продажу квартири, що насправді є договором застави в забезпечення повернення позики або укладений з метою уникнути звернення стягнення на заставлене майно в судовому порядку). При цьому позивач повинен вказати, який інший правочин приховується з допомогою укладеного правочину.

Спільною ознакою фіктивного та удаваного правочинів є те, що розбіжність між волею та її зовнішнім виявом стає наслідком навмисних дій його учасників, які мають за мету одержання певної користі усіма або принаймні одним із них. Різниця полягає в тому, що за удаваного правочину настають інші права та обов'язки, ніж ті, що передбачені правочином. За удаваним правочином обидві сторони свідомо, з певною метою, документально оформлюють правочин, але насправді між ними встановлюються інші правовідносини.

Найчастіше за удаваним договором дарування приховувався договір купівлі-продажу. Робилося це здебільшого для перешкоджання у здійсненні ін-

шим співвласником права переважної купівлі, а також для приховання справжніх доходів, отриманих від забороненої діяльності.

Закон не передбачає недійсність удаваного правочину, а лише пропонує застосовувати до відносин сторін норми, що регулюють той правочин, який сторони дійсно мали на увазі. Проте деякі суди розглядали недійсність лише правочину, який мався на увазі (наприклад, рішення від 15 травня 2007 р. Хотинського районного суду Чернівецької області у справі № 2-219/2007 р.).

У судовій практиці велику кількість становлять договори дарування, з допомогою яких приховувалися договори довічного утримання.

Так, рішенням Котелевського районного суду Полтавської області за позовом М. до П. договір дарування житлового будинку було визнано удаваним на підставі ст. 235 ЦК для приховання договору довічного утримання. Проте у резолютивній частині суд визнав договір дарування недійсним та поновив право власності на будинок М.

Цілком очевидно, що в цьому випадку договір дарування слід було визнавати недійсним за ст. 229 ЦК як вчинений через помилку. Суд не може застосовувати норми щодо правочину, який сторони насправді вчинили (договір довічного утримання), оскільки невідомо, на яких умовах буде здійснюватись утримання, в чому полягає догляд тощо.

У суддів місцевих судів інколи виникають труднощі при розмежуванні фіктивних і удаваних правочинів та застосуванні правових наслідків таких правочинів.

Так, у справі за позовом першого заступника прокурора м. Чернігова в інтересах Г.М., Г.О. до П.О. про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири з підстав недодержання вимог, передбачених частинами 3 та 5 ст. 203 ЦК, суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про те, що укладений правочин є фіктивним як вчинений без наміру створення правових наслідків, зумовлених ним, з посиланням на положення частин 3, 5 ст. 203, ч. 2 ст. 234, ч. 1 ст. 215 ЦК. Апеляційний суд таке рішення місцевого суду скасував з ухваленням нового рішення про визнання укладеного договору удаваним згідно з положеннями частин 3, 5 ст. 203, статей 215, 235 ЦК, оскільки сторони вчинили дії з виконання умов договору позики: одна сторона передала, а друга — прийняла в борг гроші, що призводить до правових наслідків, на відміну від фіктивного правочину. Апеляційний суд дійшов висновку, що спірний правочин вчинений сторонами для приховування іншого правочину, а тому визнав, що сторонами укладено договір позики.

У судовій практиці також виникало питання, яким чином вирішувати справи, якщо правочин, вчинений насправді, також не відповідає закону.

Є підстави вважати, що такий правочин може визнаватися недійсним на підставі ч. 1 ст. 215 ЦК як такий, що суперечить вимогам закону.

Вважаємо, що до удаваних правочинів правові наслідки недійсності, передбачені ст. 216 ЦК, можуть застосовуватися тільки тоді, коли правочин, який сторони дійсно мали на увазі, є нікчемним або суд визнає його недійсним.

Труднощі, що виникають у судах при розгляді справ про визнання правочинів недійсними

Проведений аналіз засвідчив, що при розгляді зазначеної вище категорії справ суди в цілому правильно вирішують справи. Однак мали місце скасування рішень та ухвалення нових апеляційними судами через неповноту з'ясування обставин та недоведеність обставин, що мають значення для справи, невідповідність висновків суду обставинам справи.

Причиною скасування значної кількості судових рішень з поверненням справ цієї категорії на новий судовий розгляд було в основному недотримання судами норм цивільного процесуального закону, зокрема:

1. Неправильне застосування судами першої інстанції норм процесуального права, наприклад, справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання. У більшості випадків це трапляється через невідзначення судом кола учасників процесу.

2. Порушення процесуального права, коли суд розглянув не всі вимоги і цей недолік не був і не міг бути усунений ухваленням додаткового рішення судом першої інстанції.

3. Порушення права виключної підсудності.

Викликає зауваження і процесуальне оформлення судових рішень, які за формою і змістом не відповідають вимогам статей 215, 315 ЦПК, зокрема, в мотивувальній частині не зазначено мотивів, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувались вимоги чи заперечення, відсутні як аналіз доказів, так і посилення на матеріальну норму права, за якою вирішувався спір.

Порушення матеріального права суди допускали переважно у справах про вчинення правочинів без згоди органів опіки та піклування (наприклад, про порушення прав дитини на майно); про вчинення правочину щодо відчуження спільної власності без згоди співвласника та інші порушення прав співвласників; про порушення правил вчинення односторонніх правочинів тощо. Суди не завжди всебічно і повно з'ясовують суть правочину, дійсне волевиявлення його учасників, у чому полягає не-

правомірність їх дій, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Крім того, нерідко неправильно визначають наслідки недодержання форми правочину, не розрізняють підстави і наслідки визнання правочинів недійсними, допускають помилки при визначенні обставин, які мають істотне значення, недійсність правочинів пов'язують з мотивами його вчинення тощо.

Одним з найбільш поширених недоліків у справах про визнання правочинів недійсними є прийняття судом до розгляду позовних заяв без зазначення ціни позову залежно від вартості відшукуваного майна або розміру грошових сум, обумовлених правочином. Через це у значній кількості випадків позови оплачуються як судовий збір, а витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи оплачуються за заниженими ставками, що не відповідають реальній ціні позову.

Найскладнішими у таких справах виявилися **питання щодо визначення кола учасників судового розгляду**. Передусім, йдеться про вирішення судом питань про права і обов'язки осіб, які не були залучені до участі у справі. Так, інколи суди залучали не всіх учасників (сторін) правочину, у справах щодо дійсності заповітів — не з'ясовували коло спадкоємців та, відповідно, не залучали їх до розгляду справи, не досліджували спадкові справи; не залучали органи влади, підприємства та організації, прав яких стосувалися певні справи.

Непоодинокі випадки, коли суди приймали до провадження позовні заяви громадян про визнання правочинів недійсними і розглядали їх по суті без з'ясування того, хто є належним відповідачем у вирішенні такого спору, і без залучення останнього до участі у справі. Крім того, іноді позивачі невірно або взагалі не вказували відповідачів і третіх осіб.

Залежно від виду недійсності правочинів суди встановлювали коло осіб, які мають право на їх оспорування. Дійсність оспорюваного правочину заперечували сторони правочину та інші юридично заінтересовані особи, визначені у законі (спадкоємці, опікуни, піклувальники, батьки тощо).

Якщо під час судового розгляду встановлено відсутність у позивача права на задоволення позову про визнання оспорюваного правочину недійсним, суд має відмовити в задоволенні позову. Відповідно до п. 3 ст. 215 ЦК вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним може бути пред'явлена тільки особами, визначеними у ЦК й інших законодавчих актах, що встановлюють оспоруваність правочинів — а саме, однією зі сторін, або заінтересованою стороною, тобто права яких вже були порушені на момент звернення до суду.

Вимоги про застосування наслідків нікчемного правочину заявляли будь-які особи, котрі мали матеріальну зацікавленість, майнові права та обов'язки

яких порушені вчиненням правочином. Зокрема, такими особами можуть бути як фізичні особи, що мають безпосередній інтерес у результаті розгляду справи, на права й обов'язки яких безпосередньо впливає нікчемний правочин, так і представники, що виступають відповідно до наданих законодавством повноважень на захист державних і суспільних інтересів. Зацікавленість державних органів полягає в захисті державних чи суспільних інтересів або порушеного нікчемним правочином права.

Так, Апеляційний суд Закарпатської області 15 березня 2007 р. на підставі п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПК скасував з переданням справи на новий розгляд рішення Хустського районного суду від 24 жовтня 2006 р., яким було відмовлено в задоволенні позову П.Г.М. до П.Г.І. та З.М.І. про визнання договору частково недійсним. Як було встановлено, стороною договору дарування від 26 грудня 2003 р., крім зазначених у позові відповідачів, є також З.І.І., питання про права і обов'язки якого були вирішені судом без залучення його до участі у справі.

В іншій справі за позовом Г.М.Д. до ТОВ ЗФ «Укрторгбудматеріали» про визнання дійсним договору купівлі-продажу нерухомого майна Ужгородський міськрайонний суд задовольнив позов, визнавши дійсним правочин, а також визнав за позивачкою право на нерухоме майно, про належність собі якого стверджувало ТОВ «Максавто». Це підприємство участі у справі не брало, і 11 грудня 2007 р. саме за його скаргою рішення суду було скасоване ухвалою апеляційного суду.

Неоднаковою є практика вирішення судами питання щодо процесуального становища нотаріуса у справах про визнання недійсними нотаріально посвідчених правочинів. Нотаріуси, що посвідчували правочини, недійсність яких досліджується у суді, можуть за необхідності залучатись як свідки, як треті особи вони можуть виступати у випадках, коли правовою підставою недійсного правочину позивач зазначає неправомірні дії нотаріуса.

При визначенні кола осіб, які беруть участь у справі про визнання правочинів недійсними, суди іноді не враховують, що предметом правочину є майно, яке належить кільком особам на праві спільної власності, найчастіше сумісної. У разі відчуження такого майна одним із співвласників на порушення вимог ч. 1 ст. 385 ЦК, ч. 1 ст. 65 Сімейного кодексу України та у разі оспорення правочинів, за якими це майно придбано у сумісну власність, суди не залучають до участі у справі інших співвласників, вирішуючи, таким чином, питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі. Унаслідок такого процесуального порушення рішення в апеляційній інстанції скасовуються і справи передаються на новий розгляд на підставі п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПК.

Проте, судам необхідно більш повно з'ясовувати обставини справи, права та обов'язки сторін, пере-

в'яати обґрунтованість їх доводів та заперечень, давати належну правову оцінку зібраним доказам та вирішувати спори відповідно до вимог закону.

При підготовці справи до судового розгляду за позовами про визнання правочину недійсним суди зобов'язані розглянути питання про залучення до процесу, насамперед, сторін правочину. До участі у справі не можуть бути залучені ті сторони правочину, які не мають цивільної дієздатності (ст. 29 ЦПК). При вирішенні справ необхідно вірно визначати склад осіб, які повинні брати участь, і у разі необхідності залучати осіб, що не були зазначені в позовних заявах, як відповідачів та третіх осіб на стороні відповідача. Суди мають більше уваги звертати на процесуальне становище осіб, які повинні брати участь у справі, не допускати участі фактичних відповідачів у процесі як третіх осіб.

Судам необхідно суворо дотримуватися вимог процесуального законодавства на стадії прийняття позовних заяв та підготовки справ до розгляду, перевіряти відповідність заяв вимогам статей 119, 120 ЦПК. Не допускати випадків прийняття заяв без визначення ціни позову, без сплати судового збору та оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Якщо неможливо встановити точну ціну позову в момент прийняття позовної заяви, розмір збору має визначати суддя відповідно до правил ст. 80 ЦПК. Збільшення позовних вимог оформляється в тому ж порядку, що й пред'явлення позову із врученням позовної заяви іншим сторонам. Така заява має сплачуватися збором одночасно із заявою про збільшення позову.

Суди мають розрізняти підстави для визнання правочинів недійсними і підстави для їх розірвання. Визнання правочину недійсним встановлює його недійсність з моменту укладення, що не потребує розірвання, і навпаки — за відсутності підстав для визнання правочину недійсним може порушуватися питання про його розірвання.

Необхідно враховувати, що поворот виконання судового рішення відповідно до ст. 380 ЦПК за умови, що було відмовлено у визнанні недійсним правочину, стосується лише особи, яка брала участь у справі та набула права тільки на підставі судового рішення.

Результати проведеного узагальнення свідчать, що при розгляді справ про визнання правочинів недійсними суди в цілому вирішують їх правильно. Проте деякі суди не в повному обсязі з'ясовують обставини справи, допускають неправильне або неоднакове застосування вимог чинного законодавства, тому зазначені недоліки необхідно усунути з урахуванням роз'яснень, викладених в узагальненні.

Завдання кримінального права: проблеми та перспективи

Т.І. Присяжнюк,
*суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України,
кандидат юридичних наук*

Із ухваленням у 2001 р. Кримінального кодексу України (далі — КК) було зроблено спробу вирішити одну з важливих проблем наявних у вітчизняному кримінальному праві, а саме чітко визначити завдання кримінального закону. Відповідно до ст. 1 КК завданням кримінального закону є правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Утім, визначаючи завдання кримінального закону, законодавець залишив поза увагою доктринальне бачення цієї проблеми, адже коли йдеться про завдання кримінального права, то серед них виділяють, зокрема, основні, першочергові¹, а також загальні та спеціальні (конкретні)².

Чітке бачення законодавцем досягнень кримінально-правової науки, що стосується вказаної проблеми, дало б йому змогу виваженіше підійти до формулювання основоположної кримінально-правової норми ст. 1 КК.

Вважаємо, що одним із головних завдань кримінального права є боротьба зі злочинністю за допомогою кримінально-правових методів, яка сприятиме зниженню її рівня. Деякі науковці наголошують при цьому на утриманні злочинності в контрольованих державою межах, стабілізації її рівня³.

З огляду на визначені законодавцем завдання кримінального закону можемо виокремити кілька спеціальних завдань кримінального права, що не викликають суперечок: охорона соціальних цінностей від злочинних посягань та запобігання вчиненню злочинів.

Автор свідомо не розглядає як спеціальне завдання кримінального закону сформульоване одне з них у ст. 1 КК: «забезпечення миру і безпеки людства». На нашу думку, у вітчизняному кримінальному законі не передбачено для цього засобів, а органи, що його застосовують, не мають правових повноважень, що давали б їм змогу в сукупності вирішувати таке завдання. Воно є загальнополітичним, а не суто кримінально-правовим, оскільки застосування примусу та можливість за допомогою заходів кримінальної відповідальності обмежувати певні конституційні права осіб, які вчинили злочини, є внутрішньополітичними можливостями України, які жодним чином не впливають на міжнародно-правові процеси.

Недосконалим визначення завдання кримінального закону можна визнати ще й тому, що в КК не визначено об'єкти, які реально охороняються кримінальним правом, а саме відносини у сфері: економічної діяльності, правосуддя, порядку управління, військової служби тощо. Це свідчить не тільки про «технічне» упущення законодавця, а й, по суті, про системну недосконалість кримінального закону (форми), оскільки у кримінальному праві (змісті) та кримінально-правовій науці сумнівів щодо виконання цих завдань не виникає.

Наявність системної проблеми кримінального права, яка полягає в невідповідності об'єктів

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. Ю.В. Александро́ва, П.П. Андру́шка, В.І. Анти́пова та ін. — К., 2006. — С. 7.

² Див.: Уголовное право Российской Федерации: в 2 т. — Т. 1: Общая часть. — М., 2002. — С. 16.

³ Там само.

кримінально-правової охорони колу діянь, які визнаються злочинними, спонукає до висновку, що останнє має незаконні межі. Відповідно, щодо будь-якої криміналізації також виникатимуть сумніви, тому що невизнання кримінальним законом об'єктів, на які здійснюється посягання, такими, що охороняються кримінальним правом, не обґрунтовує й запобігання вчиненню злочинних діянь за допомогою засобів такого закону.

Безсистемність кримінального закону у визначенні його завдань розкриває також суть іншої проблеми, на яку автор неодноразово звертав увагу: охорону та захист прав і свобод потерпілого ⁴.

Правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина як завдання кримінального закону, очевидно, передбачає охорону прав і свобод потерпілих від злочину. Проте, оскільки вони не мають закріпленого законом права на відшкодування їм державою шкоди, заподіяної злочинцем, говорити про належне розуміння законодавцем цієї проблеми немає підстав. Тим більше, у розвинених країнах Заходу кримінальне право виходить на новий етап розвитку: робляться спроби переосмислити сутність та призначення цього права і кримінального закону ⁵. Ці спроби спрямовані на звуження публічних та розширення приватно-правових складових механізму кримінально-правового регулювання.

Ще 30 років тому швейцарський учений Г. Зер сформулював теорію, згідно з якою протиправне й каране діяння потрібно розглядати не з позиції суспільної небезпечності, а з точки зору шкоди, заподіяної конкретній особі (потерпілому) ⁶. Вчений вважає, що злочин є діяння, яким заподіюється шкода індивіду, а не суспільству в цілому. Відповідно, і питання про призначення покарання має порушуватися залежно від вимог потерпілого, зокрема щодо відшкодування йому шкоди. Цю теорію підтримали деякі австрійські та німецькі науковці, які запропонували вважати відшкодування шкоди третьою складовою кримінально-правових санкцій разом із покаранням і заходами безпеки.

Що ж стосується, наприклад, Німеччини, то з притаманним їй ригоризмом щодо принципу публічності складно було передбачати, що новітні «альтернативні» (отже, доцільні) інститути не викличуть різкої доктринальної критики. Власне, так

і сталося, хоча визнаємо, що така критика не вплинула на подальший розвиток цих інститутів.

Кримінально-політична тенденція знову проявила свій об'єктивний характер, і якщо спочатку, як і планувалося, альтернатива кримінального переслідування стосувалася лише нетяжких злочинів, то нині вона поширилася на злочини середньої тяжкості ⁷. Деякі німецькі науковці обґрунтовували розвиток альтернатив кримінального покарання, зокрема, тим, що є певний перелік злочинів, суспільна небезпечність яких об'єктивно незначна і покарання за які повинно було б мати вигляд приватної сатисфакції, а держава у зв'язку з наявністю кримінально-виконавчої системи лише перешкоджала потерпілому виявити власну волю у вирішенні питання про «покарання» злочинця ⁸. Ішлося про те, що громадськість була зацікавлена не так у покаранні злочинця, як у задоволенні почуття справедливості та правовому захисті потерпілого.

З огляду на це можемо стверджувати, що державі вигідно визнати, що у випадку вчинення нетяжких злочинів та середньої тяжкості питання про притягнення до кримінальної відповідальності й призначення покарання має вирішуватися залежно від позиції потерпілого, а примус ефективніше застосовувати тоді, коли було вчинено тяжкі злочини.

Сподіваємося, що вітчизняний законодавець налаштувався на адекватне сприйняття західної кримінально-правової політики, принаймні про це можуть свідчити зміни до КК, внесені Законом від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». Так, наприклад, однією з підстав звільнення від кримінальної відповідальності нині визнається примирення з потерпілим, що відбулося і у випадку вчинення вперше необережного злочину середньої тяжкості (ст. 46 КК у новій редакції). Тобто розширено сферу застосування цієї статті (раніше в ній ішлося лише про вчинені вперше злочини невеликої тяжкості), на необхідності чого науковці вже наголошували ⁹.

Водночас це тільки сподівання, оскільки питання щодо розширення сфери застосування норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням законодавець розумів не в контексті захисту прав потерпілого як одного з

⁴ Детальніше див.: П р и с я ж н ю к Т.І. Вдосконалення інституту потерпілого в системі кримінального права України / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної наук.-практ. конф. — Л., 2005. — С. 339—341; П р и с я ж н ю к Т.І. До дискусії про потерпілого у кримінальному праві // Право України. — 2005. — № 9. — С. 92—95; П р и с я ж н ю к Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права. — К., 2006. — 20 с.

⁵ Див.: Ма е р с Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия. — К., 2004. — 100 с.

⁶ Див.: З е р Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин і правосуддя / Пер. з англ. — К., 2004. — 222 с.

⁷ Див.: Головка Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. — СПб., 2002. — С. 159.

⁸ Eppestein D. Kriminalitaetsopfer im Spannungsfeld der Interessen — Dasein fuer Opfer — Beruf oder Berufung // Mainzer Opferforum "Kriminalitaetsopfer im Spannungsfeld der Interessen". — Mainz, 1993. — S. 19.

⁹ Див.: П е р е п а д я О.В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права. — К., 2003. — 18 с.

основоположних завдань кримінального права, а в контексті гуманізації кримінальної відповідальності, про що свідчать назва і зміст зазначеного Закону, яким було внесено численні зміни до КК з метою захисту та забезпечення гарантій прав осіб, які вчинили злочини.

Однозначне й чітке визначення завдань кримінального закону сприятиме вирішенню питання щодо визначення завдань кримінального права. Наразі законодавець взагалі не порушує цього питання, хоча в теорії кримінального права воно гостро дискутується¹⁰. Розглянемо лише той аспект проблеми визначення завдань кримінального права, який пов'язаний з виконанням відновної функції, оскільки вона безпосередньо стосується питань щодо охорони прав потерпілого за допомогою кримінально-правових методів.

Важливо звернути увагу саме на цей аспект тому, що серед учених, які визнають відновну функцію кримінального права, поширена думка про те, що виконання цієї функції дає змогу відновити порушені внаслідок вчинення злочину суспільні відносини шляхом примирення винного з потерпілим, а також усунути заподіяну шкоду, відшкодувати збитки та моральну шкоду, конфіскувати майно, накласти штраф. Однак такий погляд на відновну функцію зазнає критики, оскільки майно конфіскується на користь держави, штрафи стягуються в її дохід, шкода відшкодовується тільки згідно з цивільно-правовими вимогами потерпілого, якщо він заявляє цивільний позов у кримінальній справі. Поки що вітчизняне кримінальне право частково виконує відновну функцію. На наше переконання, ця функція реалізовуватиметься щонайменше в тому разі, якщо держава буде відшкодувати потерпілому шкоду, коли таке відшкодування через різні причини не здійснюватиме особа, яка вчинила злочин. При цьому відновна функція кримінального права має бути пов'язана з кримінально-процесуальним відновлювальним правосуддям, і тільки в разі їх взаємозв'язку можна говорити про належний рівень охорони прав та свобод потерпілого.

Не має викликати заперечень те, що при вчиненні злочинів, якими безпосередньо заподіюється шкода певній особі, остання має до вчиненого таке ж відношення, як і суб'єкт злочину. Тому з метою посилення значення приватно-правових механізмів у вирішенні кримінально-правових завдань слід урахувувати досвід тих країн світу (наприклад, Бельгії, Німеччини, Чехії), які успішно

використовують саме засоби відновлювального правосуддя, зорієнтованого і на потерпілого від злочину, що в кримінальному законодавстві виражається у вимозі відшкодувати йому заподіяні злочином збитки, примиритися з ним та у зв'язку з цим претендувати на привілейоване застосування державою правових наслідків вчинення злочину (звільнення від кримінальної відповідальності чи пом'якшення покарання тощо).

Зазначене не повинно сприйматися як гуманізація кримінальної відповідальності або як таке, що заперечує принцип винної й особистої відповідальності, оскільки визнання необхідності нести суспільству і державі відповідальність за заподіяння потерпілому шкоди жодним чином не означає перебрання відповідальності за винну суспільно небезпечну поведінку. За змістом ст. 2 Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. відшкодування з боку держави здійснюється лише в тому випадку, коли шкоду неможливо відшкодувати з інших джерел, зокрема коли вона не відшкодована злочинцем. Отже, держава не дозволяє злочинцю уникнути відповідальності.

Наведене означає, що соціальна держава повинна шукати ефективні шляхи боротьби зі злочинністю, результатом якої має стати зниження її рівня, тобто виконувати це завдання за допомогою кримінально-правових методів. Деякі вчені та практики навіть говорять про обов'язок пошуку «адекватної відповіді на страшну загрозу»¹¹. Якщо ж такі шляхи при переважно публічній схемі кримінального переслідування дотепер не визначені, то необхідно виважніше до цього підходити. Єдине, що може зробити Україна в такій ситуації, це звужити складові механізму публічного регулювання. Адже посилення контролю держави над різними сферами суспільного життя (тобто функціонування авторитарних і особливо тоталітарних політичних режимів), як свідчить історія, призводить до появи великої кількості невинних жертв.

Аналіз розглянутих вище питань щодо визначення завдань кримінального права, а також спроба окреслити перспективи в новому формулюванні цих завдань та їх реалізації сприяють кращому розумінню цього права, яке, у свою чергу, є безпосередньою передумовою ефективного застосування кримінального закону всіма правозастосовними органами.

¹⁰ Див.: Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия. — СПб., 2004. — С. 70.

¹¹ Див.: М а л а р е н к о В.Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення // Право України. — 2004. — № 5. — С. 3—13.

S u m m a r y

Considers complicated issues with relation to designation of the objectives of the criminal law and criminal codes. The author draws attention to the problems of protection of the victim in criminal law.

Використання автономних захисних засобів: проблеми кримінально-правової оцінки заподіяння шкоди

О.О. Дудоров,
професор кафедри
кримінального права
Луганського державного
університету внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка,
доктор юридичних наук,
професор

М.І. Мельник,
керівник служби Голови
Верховного Суду України,
доктор юридичних наук,
професор

Неспроможність держави за умов ускладнення в ній криміногенної ситуації забезпечити непорушність права приватної власності і недоторканність житла та іншого володіння громадян спонукає їх захищати свої правоохоронювані інтереси власними силами. При цьому вони використовують різноманітні захисні засоби: підключають електрострум до дротяної загорожі, встановлюють на дачі капкани або вибухові пристрої, влаштовують механічні пастки з метою недопущення незаконного заволодіння автомобілем, залишають отруєні напої та продукти харчування у приміщеннях, доступ до яких без згоди власників не дозволяється, тощо. Спрацьовуючи, такі засоби можуть заподіяти тому, хто вчиняє посягання, значну шкоду, зокрема й смерть.

У зв'язку з цим у правозастосовній практиці виникають питання щодо правової оцінки шкоди, заподіяної використанням таких захисних засобів. Вирішення цих питань ускладнюється тим, що чинне вітчизняне законодавство не містить чітких і однозначних приписів щодо правомірності чи неправомірності заподіяної за таких обставин шкоди.

У Конституції України (ст. 55) закріплено право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Про те, що засоби протидії порушенням і протиправним посяганням на цивільні права особи не мають бути заборонені законом, йдеться і в ст. 19 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), яка регламентує самозахист — неюрисдикційну форму захисту цивільних прав, здійснювану суб'єктом власними діями (без звернення до суду та інших державних органів). При цьому в чинному вітчизняному законодавстві не заборонено використовувати (передусім для захисту права власності) захисні засоби, що діють автономно.

Разом з тим у кримінальному законі прямо не визначено правомірності заподіяння шкоди в ре-

зультаті використання захисних засобів, які автоматично спрацьовують на ураження того, хто вчиняє посягання. На законодавчому рівні ця проблема не вирішена. Положення про те, що «правила про необхідну оборону поширюються на випадки застосування технічних засобів чи пристроїв для захисту від нападу за умови, якщо такі засоби чи пристрої не створювали небезпеки для інших осіб, які не брали участі у нападі»¹, запропоноване в одному з варіантів проекту Кримінального кодексу України (далі — КК), до нового КК не увійшло.

На сьогодні з цього питання немає і відповідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, а також єдиної позиції серед науковців. Усе це негативно впливає на практику застосування норм закону, про що свідчать такі приклади.

Так, районний суд м. Києва за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах засудив господаря будинку, який на час своєї відсутності у зв'язку з відрядженням залишив для непроханих гостей у холодильнику в пляшці з-під горілки розведений метиловий спирт, внаслідок вживання якого померло три особи, які протиправно проникли до будинку². Натомість як вбивство через необережність розцінили правоохоронні органи Київщини дії 73-річного пенсіонера, який для захисту свого автомобіля «ГАЗ-21», що зберігався у гаражі, розташованому на дачній ділянці, встановив три саморобні вогнепальні пристрої — самостріли, які, спрацювавши, заподіяли смерть 11-річному хлопчику і тяжке тілесне ушкодження його 8-річному брату, коли підлітки заїздили до гаража³. Як вбивство через необережність (ст. 119 КК) Бердянський міськрайонний суд Запо-

¹ Див.: Іменем Закону. — 28 жовтня 1994 р.; Іменем Закону. — 16 травня 1997 р.

² Див.: Святогор А. Человек — цель, а право — средство // Закон и бизнес. — 4 ноября 1998 г.

³ Див.: Котенко М. А в гаражі — самостріли // Голос України. — 26 січня 2006 р.

різької області кваліфікував дії Ч., який дротяну загорожу своєї земельної ділянки з метою її захисту під'єднав до електроструму, яким був смертельно травмований Р., котрий, ігноруючи попередження господаря у вигляді розміщених на паркані табличок із написом «Під напругою», намагався незаконно проникнути на територію домоволодіння Ч.⁴

У жодному з цих випадків, які можна вважати типовими, не ставилось питання про те, незаконно чи правомірно діяв заподіювач шкоди (який, захищаючись, можливо, перевищив встановлені межі), і не з'ясовувалося закономірне з погляду застосування ст. 55 Конституції питання, на якій підставі вважати використані захисниками своїх прав автономні засоби забороненими законом.

Таким чином, на практиці виникає ситуація, за якої притягнення або непритягнення до кримінальної відповідальності особи, що результативно використала той чи інший автономний захисний засіб, залежить не так від припису закону, як від суб'єктивних чинників — правосвідомості конкретного слідчого, прокурора, судді, захисника тощо.

З огляду на це виникає потреба у проведенні критичного аналізу підходів до розв'язання проблеми кримінально-правової оцінки заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам внаслідок використання автономних захисних засобів у законодавчому і правозастосовному аспектах.

Передусім слід визначитись із термінологією. В юридичній літературі призначені для захисту права власності та інших благ предмети, за допомогою яких заподіюється шкода тому, хто вчиняє посягання, позначаються по-різному: технічні засоби, захисні, охоронні, запобіжні чи попереджувальні пристрої, механізми або пристосування тощо. При цьому не йдеться про звичайні замки, засуви, решітки, металеві двері, захисні засоби, які під час посягання приводить у дію людина безпосередньо або дистанційно, а також сигнальних пристроїв (наприклад, світлової чи звукової сигналізації) і «хімічних пасток», які лише допомагають викрити порушника або відвернути посягання, не заподіюючи при цьому шкоди, що потребує кримінально-правової оцінки. На наш погляд, найбільш вдалим для позначення предметів, призначених для захисту майна або інших цінностей, які, діючи без участі людини, заподіюють шкоду тому, хто вчиняє посягання і своєю поведінкою приводить такі предмети в дію, є термін «засоби необхідної оборони, які діють (спрацьовують) автономно». Ним можна позначати не лише відповідні пристрої (пристосування, механізми), а й тварин, а також рідини або продукти харчування, які містять отруту чи інші

речовини, що негативно впливають на організм людини, та інші самодіючі предмети⁵.

Зазначимо, що деякі науковці взагалі не визнають необхідною обороною захист права власності та інших прав за допомогою таких захисних засобів і заперечують правомірність їх використання або ж пов'язують її з відмінними від необхідної оборони обставинами, обґрунтовуючи це, зокрема, тим, що вже сам факт установа таких пристроїв становить суспільну небезпеку⁶. Слушною з цього приводу видається позиція В.О. Навроцького, який зазначає, що «саме встановлення захисних пристроїв ще не означає заподіяння шкоди... шкода ними заподіюється саме тоді, коли посягаючий увійде в охоронювану зону і приступить до посягання»⁷.

Традиційним аргументом проти визнання використання автономних захисних засобів правомірним і різновидом необхідної оборони, зокрема, є те, що в результаті їх спрацювання можуть постраждати не лише ті особи, які вчиняють посягання на охоронювані об'єкти, а й сторонні (треті, законослухняні), які випадково опинились у зоні дії захисних засобів. Разом з тим це може статися і під час необхідної оборони, що, звичайно, не розглядається як привід поставити під сумнів обґрунтованість існування цього кримінально-правового інституту загалом. Як кваліфікувати вчинене у подібних випадках, роз'яснив Пленум Верховного Суду України (п. 3 постанови від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону»; далі — постанова Пленуму), зазначивши, що «якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність».

Зауважимо, що за нормальних умов співжиття встановлення автономних захисних засобів не створює небезпеки для осіб, не причетних до суспільно небезпечних посягань. Як цілком справедливо зазначають деякі дослідники, законослухняні громадяни не ламають дверей, не зривають замків і не б'ють скла у вікнах з метою проникнення до чужого житла, побутових споруд і гаражів для вчинення злочинів⁸. У разі ж заподіяння шкоди не причетним до суспільно небезпечних посягань особам вчинене має кваліфікуватись (залежно від обставин конкретної справи та з урахуванням психічного ставлення до суспільно небезпечних

⁴ Див.: Архів Бердянського міськрайонного суду Запорізької області, справа № 1-793 (за 2002 р.).

⁵ Див.: Лащук Н.Р. Про поняття «засоби необхідної оборони, які діють (спрацьовують) автономно» // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — Львів, 2007. — Вип. 3. — С. 351—356.

⁶ Див.: Слуцкий И.И. Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность. — Л., 1956. — С. 57.

⁷ Навроцкий В.О. Основы криминально-правовой квалификации: Навч. посібник. — К., 2006. — С. 529.

⁸ Див., напр.: Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния. — СПб., 2003. — С. 78.

наслідків) як відповідний умисний чи необережний злочин або розцінюватись як казус.

Деякі науковці вважають, що влаштування захисних пристроїв може бути визнане правомірним і розцінюватись за загальними правилами про необхідну оборону лише тоді, коли ці пристрої за своїм характером були спрямовані не на заподіяння шкоди, а на відбиття нападу і захист правоохоронюваних інтересів⁹.

Така позиція видається юридично не обґрунтованою. Із закріпленого ст. 36 чинного КК визначення необхідної оборони (це, до речі, стосується кримінального закону й інших країн, зокрема Російської Федерації; далі — РФ) випливає, що здійснювана з метою захисту правоохоронюваних інтересів необхідна оборона не може полягати в іншому, ніж у заподіянні шкоди тому, хто вчиняє суспільно небезпечне посягання. Інакше кажучи, захист від такого посягання, не поєднаний із заподіянням шкоди (фізичної, майнової тощо), не визнається необхідною обороною у кримінально-правовому значенні цього поняття. Захисні засоби, які спрацьовують автономно, призначені захищати правоохоронювані інтереси саме шляхом заподіяння шкоди, і в цьому аспекті їх використання цілком «вписується» у законодавче визначення необхідної оборони. Слід враховувати й те, що шкода, заподіяна такими захисними засобами, навряд чи відрізняється від шкоди, яку фактично сама собі спричиняє особа, яка, наприклад, незаконно проникає на чужу земельну ділянку і травмується колючим дротом на паркані, битим склом біля нього або падає у замаскований рів.

Зрозуміло, що внаслідок використання автономних захисних засобів (які не спроможні визначити небезпечність посягання та вражаюча сила яких, за загальним правилом, важко піддається регулюванню) може бути заподіяна шкода, яка не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту. Однак ця обставина перебуває, так би мовити, у площині перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36 КК) і не перешкоджає поширенню загальних правил про необхідну оборону на випадки використання захисних засобів, які спрацьовують автономно. В ідеалі ж ці засоби мають використовуватись для відвернення чи припинення суспільно небезпечних посягань і без перевищення меж необхідної оборони.

При розгляді ситуації використання заздалегідь приготовлених і приведених у готовність різноманітних охоронних пристроїв та засобів, призначених для нанесення шкоди, заслуговує на увагу точка зору А.М. Ришелюка, який розцінює як необхідну

оборону дії того, хто, дізнавшись про запланований напад на нього, його близьких чи інших осіб, встановлює або приводить у «бойовий» стан охоронний пристрій, що спрацьовує проти нападника у момент посягання. Цікаво, що встановлення охоронних пристроїв, здатних завдати значної шкоди або позбавити життя, за відсутності реальної загрози посягання науковець не визнає необхідною обороною через явну передчасність такої поведінки¹⁰.

Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України про виникнення стану необхідної оборони і в разі створення реальної загрози заподіяння шкоди (п. 2 постанови Пленуму) слід робити однозначний висновок про наявність або відсутність суспільно небезпечного посягання як однієї з умов правомірності необхідної оборони (а не розрізняти явну і неявну передчасність оборони). Крім цього, покладення в основу визначення реальності загрози посягання суб'єктивного сприйняття того, хто обороняється, змушує сказати, що, як правило, особи заздалегідь встановлюють автономні захисні засоби не про всяк випадок, а тому, що з різних причин побоюються за збереження свого майна та інших благ і бажають захистити їх власними силами. З точки зору кримінально-правової оцінки вчиненого не важливо, чи знала особа, яка встановила автономний захисний засіб, що спрацював, коли фактично мало місце суспільно небезпечне посягання. Водночас принципово вважаємо ту обставину, що А.М. Ришелюк не відкидає можливість визнання необхідною обороною використання захисного засобу і за відсутності на місці посягання особи, яка у такий спосіб захищає правоохоронювані інтереси.

Цікава щодо правової оцінки заподіяння шкоди внаслідок дії різних технічних пристроїв та інших засобів захисту, які встановлюються чи застосовуються власниками житла чи іншого володіння для запобігання протиправному проникненню до нього (наприклад, маскування ями на земельній ділянці, залишення у будинку чи на подвір'ї сторожового собаки), позиція П.П. Андрушка. Він вважає, що такі дії слід розглядати як правомірну поведінку, але якщо до них вдаються не з метою необхідної оборони, а для здійснення свого права. Це право є своєрідною загальною обставиною щодо конкретних обставин, які виключають злочинність діяння, — необхідної оборони, затримання злочинця тощо. Свою позицію цей науковець обґрунтовує тим, що при необхідній обороні шкода заподіюється особі, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, а в разі використання засобів захисту дії вчиняються для прискання майбутнього, можливого

⁹ Див.: Волков Б.С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). — Казань, 1982. — С. 91; Попов К.И. Актуальные вопросы ответственности за превышение пределов необходимой обороны // «Черные дыры» в российском законодательстве. — 2002. — № 2. — С. 64.

¹⁰ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К., 2008. — С. 109.

посягання, якого може і не бути ¹¹. Варто зазначити, що необхідною обороною визнаються дії, зумовлені потребою не лише припинення, а й відвернення посягання (ст. 15 КК 1960 р., ст. 36 КК).

Не вбачає у завчасному встановленні захисних пристроїв, здатних заподіяти шкоду можливому злочинцю, своєчасності захисту як однієї з умов правомірності необхідної оборони і Н.О. Лопашенко. Вона переконана в тому, що до необхідної оборони не можна готуватись заздалегідь, бо цей стан виникає раптово — у початковий момент здійснення суспільно небезпечного посягання. Оскільки захист не може передувати акту посягання, то заподіяння шкоди особі в результаті дії захисних пристроїв має кваліфікуватись залежно від конкретних обставин як умисний або необережний злочин ¹².

Ю.В. Баулін правомірність застосування різних технічних пристроїв та інших засобів захисту, які діють у момент посягання без участі людини, за загальним правилом пов'язує не з необхідною обороною, а з іншими обставинами, що виключають злочинність діяння (зокрема, із здійсненням права на захист майна, виконанням службового обов'язку). На його думку, при необхідній обороні той, хто обороняється, повинен особисто оцінити суспільну небезпечність конкретного посягання та потребу захисту і відповідно до цього розпочинати власні дії для відвернення чи припинення посягання, а також зіставляти заподіювану шкоду із небезпечністю посягання та обстановкою захисту. При спрацюванні механічних, електричних та інших захисних механізмів і пристроїв без участі особи, яка захищається, це неможливо. Ю.В. Баулін визнає, що про відстоювану ним вимогу особистого контакту того, хто обороняється, із нападником у кримінальному законі прямо не вказано, однак, на переконання вченого, ця вимога впливає із суті необхідної оборони як дії, негайно здійснюваної у відповідь на вчинюване посягання. Разом із тим він зазначає, що якщо особа використовує подібні пристрої у момент суспільно небезпечного посягання, то кримінально-правову оцінку її дій треба здійснювати на підставі ст. 36 КК ¹³.

Не менш вагомими й переконливими видаються аргументи прибічників розгляду використання автономних захисних засобів як необхідної оборони за певних умов.

Одним із аргументів на користь цього є спростування тези про відсутність у разі використання

захисних засобів, що діють в автономному режимі, безпосереднього контакту того, хто обороняється, з особою, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання. По-перше, чинний кримінальний закон не вимагає особистої присутності того, хто реалізує право на необхідну оборону, під час заподіяння шкоди нападнику, а по-друге, дії, спрямовані на захист від посягання, повинні оцінюватись на момент їх вчинення, тобто на момент заподіяння шкоди тому, хто посягає на охоронюване благо, а не на момент встановлення такого захисного засобу, коли посягання фактично немає. У зв'язку з цим вважається, що акт необхідної оборони здійснюється не тоді, коли встановлюється захисний засіб, а в момент його спрацювання на ураження особи, яка вчиняє посягання. Інший аргумент зводиться до того, що усталена правозастосовна практика, яка заперечує наявність суспільно небезпечного посягання і розцінює результативне використання автономних захисних засобів як звичайний (умисний або необережний) злочин проти особи, мимоволі створює гарантії правової недоторканності для того, хто вчиняє неправомірне посягання. Всупереч вимогам моралі особи, які вчиняють посягання на правоохоронювані інтереси, перетворюються на жертв, а законослухняні громадяни — на злочинців. Ще одним аргументом є те, що законом не заборонено заздалегідь готуватися до необхідної оборони проти очікуваного посягання, а тому оборона не може розглядатись як передчасна, якщо шкода автономним захисним засобом заподіяна під час суспільно небезпечного посягання (наприклад, коли особа проникає у чуже житло для вчинення злочину) ¹⁴.

Так, встановлення автоматичного пристрою для захисту власності, що може вразити особу, яка вчиняє посягання, треба вважати підготовкою до необхідної оборони, а визнавати її такою, що відбулася, — з моменту спричинення шкоди, коли пристрій спрацював. Слід звернути увагу і на те, що у правозастосовній практиці не вважається злочином (навіть перевищенням меж необхідної оборони) тримання з метою захисту житла чи іншого приміщення сторожових собак чи інших тварин, які за відсутності господарів так само можуть заподіяти іншим особам значної шкоди і яких господарі заводять тоді, коли суспільно небезпечного посягання немає. Тобто і в цій ситуації вбачається своєрідна підготовка до необхідної оборони ¹⁵. Таким чином, вважається, що

¹¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. — К., 1997. — С. 239—240.

¹² Див.: Российское уголовное право. В 2 т. Т. 1: Общая часть / Под ред. проф. А.И. Рарога. — М., 2001. — С. 344—345.

¹³ Див.: Баулін Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. — Х., 1991. — С. 247; Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. — Х., 1997. — С. 161; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К., 2003. — С. 125.

¹⁴ Див.: Энциклопедия уголовного права. Т. 7: Обстоятельства, исключающие преступность деяния. — СПб., 2007. — С. 117—118; Навроцкий В. О. Знач. пр. — С. 530; Полежаило Э. Ф. Пределы необходимой обороны // Российский ежегодник уголовного права. № 2. 2007 / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Волженкина. — СПб., 2008. — С. 249; Тасков С. Нравственные начала уголовного закона о необходимой обороне // Уголовное право. — 2006. — № 5. — С. 82—83; Тишкевич И. С. Условия и пределы необходимой обороны. — М., 1969. — С. 54—55; Шнитенков А. Новая редакция статьи о необходимой обороне требует дополнения // Российская юстиция. — 2003. — № 2. — С. 38.

¹⁵ Див.: Володарський В. Проблемні питання необхідної оборони // Право України. — 1998. — № 11. — С. 120—121.

і за фізичної відсутності особи, яка обороняється, на місці посягання може бути дотримано вимоги ч. 1 ст. 36 КК щодо заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

Наведена вище позиція та її обґрунтування не є новими для кримінально-правової науки. Наприклад, відомий криміналіст М.С. Таганцев, розмірковуючи про те, чи може посылатись на право оборони особа, яка для охорони майна спускає собак або використовує капкани, самостріли чи інші пристрої, писав, що оскільки шкода заподіюється в момент посягання, то таке заподіяння шкоди є актом оборони проти конкретного, реального нападу. Несуттєво в цих випадках те, що той, хто обороняється, не мав безпосереднього зіткнення з нападником, навіть не був на місці нападу. Будь-яка особа може оборонятись, здійснюючи постріли із давно зарядженого пістолета. Цікаво, що раніше дозволеність такої поведінки науковець пов'язував не з необхідною обороною, а із здійсненням приватного права. Водночас він робив уточнення, що пропонуване вирішення питання не може викликати заперечень лише за умови, що постраждалою є особа, котра насправді вчинила посягання на охоронювану власність¹⁶.

Український вчений Е.Я. Немировський вважав, що у тому разі, коли оборонні і вжиті заздалегідь, з огляду на небезпеку нападу у майбутньому, заходи (самостріли, бите скло на поверхні кам'яної загорожі тощо) діють у момент протиправного посягання, заподіяна ними не надмірна шкода нападнику виправдовується обороною. Якщо шкода випадково заподіяна тому, хто не вчиняв посягання, можлива відповідальність за вчинення необережного злочину — за умови, що особа, яка влаштувала оборонне пристосування, не вжила заходів для попередження подібних випадків¹⁷. У науково-практичному коментарі до ст. 19 (про необхідну оборону) Кримінального кодексу УСРР 1922 р. М.М. Паше-Озерський писав, що різні пристосування і механізми, які влаштовуються для захисту майна від злодіїв (набиті на паркані цвяхи, бите скло, дротяні загорожі тощо), охоплюються поняттям необхідної оборони, щоправда, лише тоді, коли вони були явними для будь-кого¹⁸. Цілком очевидно, що застереження Е.Я. Немировського і М.М. Паше-Озерського щодо правомірності використання автономних захисних засобів підтримують сучасні дослідники, які наголошують на

покладанні на того, хто обороняється, обов'язку вживати заходів для недопущення заподіяння шкоди не причетним до посягання особам.

У цивільно-правовій літературі необхідна оборона розглядається як регламентований кримінальним законодавством вияв самозахисту цивільних прав від протиправних посягань, який включає в себе встановлення власником перешкод для уникнення безпідставного проникнення інших осіб до житлового будинку, виробничої будівлі чи на земельну ділянку, заподіяння шкоди здоров'ю або майну осіб, які неправомірно посягають на цивільні права (наприклад, знищують майно фізичних осіб), тощо¹⁹.

Л.А. Остапенко, як і С.В. Бородин, пропонує диференціювати кримінально-правову оцінку спричинення смерті внаслідок дії запобіжних пристроїв залежно від того, де вони встановлені: у загальнодоступних місцях чи в таких, що не є загальнодоступними (наприклад, підвали, сараї, квартири одиноких людей). Для правильної кваліфікації дій особи, яка використала захисний пристрій, необхідно з'ясувати, наскільки застосований нею засіб був небезпечним для життя чи здоров'я людини, що саме за його допомогою захищала особа, як вона ставилась до заподіяних наслідків тощо. На думку Л.А. Остапенко, у випадках використання запобіжних пристроїв у місцях, які не є загальнодоступними, найчастіше має місце необережне перевищення меж необхідної оборони, що не тягне кримінальної відповідальності²⁰.

Якщо взяти до уваги значення поняття «загальнодоступний» (той, що доступний для всіх можливості користування)²¹, то досить важко уявити ситуацію, в якій особа з метою захисту, скажімо, права власності встановлювала автономний засіб саме в загальнодоступному місці, хоч і виключати таку нетипову ситуацію повністю, мабуть, не слід. Сумнівною видається і теза про необережне перевищення меж необхідної оборони, оскільки особа, котра з метою захисту правоохоронюваних інтересів використовує той чи інший автономний захисний засіб, якщо прямо і не бажає настання суспільно небезпечних наслідків у результаті його спрацювання, то принаймні припускає їх настання. Так, Пленум Верховного Суду України визнав, що із непрямым умислом діяв засуджений Харківським обласним судом за ст. 94 КК 1960 р. П., який з метою захисту квітника від крадіжок встановив загорожу

¹⁶ Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая: в 2 т. — М., 1994. — Т. 1. — С. 202—203.

¹⁷ Див.: Антологія української юридичної думки. В 10 т. Т. 7: Кримінальне право. Кримінальний процес / Упорядники: О.М. Костенко, О.О. Кваша; Відп. ред. О.М. Костенко. — К., 2004. — С. 535.

¹⁸ Див.: Уголовный кодекс советских республик. Текст и постатейный комментарий под ред. С. Канарского. — 2-е изд. — К., 1925. — С. 66.

¹⁹ Див.: Актуальные вопросы гражданского права / Под ред. М.И. Брагинского. — М., 1998. — С. 85—101; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / За відп. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — К., 2005. — Т. 1. — С. 44—45; Таганцев Н.С. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. — Чебоксары, 1997. — С. 263—264; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. — К., 2004. — Ч. 1. — С. 37.

²⁰ Див.: Остапенко Л. Проблемні питання кваліфікації умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 6. — С. 69—70; Бородин С.В. Преступления против жизни. — М., 1999. — С. 215—216.

²¹ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь, 2005. — С. 382.

із сталевого дроту і під'єднав її до електромережі, внаслідок чого був смертельно травмований М.²²

Із сказаного випливає, що не завжди використання автономних захисних засобів (навіть якщо розглядати такі випадки з точки зору законодавчих положень про необхідну оборону) має визнаватися правомірною поведінкою. Адже необхідна оборона як обставина, що виключає злочинність діяння, передбачає дотримання певних умов правомірності, серед яких — мета захисту правоохоронуваних інтересів і неприпустимість перевищення меж необхідної оборони. Використання автономних захисних засобів з іншою метою (наприклад, із помсти тому, хто раніше вчиняв відповідні посягання) вважатиметься звичайним умисним злочином і водночас виключатиме кримінальну відповідальність, якщо шкоду заподіяно саме тому, хто вчиняє суспільно небезпечне посягання, під час здійснення останнього і при цьому заподіяна шкода не повинна бути у явній невідповідності із небезпечністю посягання. Проблема, як слушно зазначив С.Ф. Мілюков, полягає саме у відповідності характеру та обсягу шкоди, заподіяної нападнику, суспільній небезпеці вчинених ним дій²³. В.О. Навроцький з цього приводу вважає, що заподіяння захисними пристроями шкоди буде правомірним тоді, коли тому, хто вчиняє посягання, заподіяна така ж шкода, яка могла б бути завдана при «особистому» відверненні чи припиненні суспільно небезпечного посягання²⁴. Інакше кажучи, при результативному використанні автономних захисних засобів кримінально-правова оцінка заподіяння шкоди має ґрунтуватися у тому числі на законодавчому визначенні перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36 КК) із закріпленням у ньому «гумовим» (оціночним) формулюванням про явну невідповідність заподіяної шкоди небезпечності посягання або обставинці захисту. Враховуючи, що захисні засоби, які діють автономно, переважно призначені для захисту майна, Н.Р. Лащук зазначає, що у межах необхідної оборони «буде заподіяння особі, яка здійснює посягання, тілесних ушкоджень, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна»²⁵. Як загальний орієнтир це висловлювання видається слушним. І якщо, наприклад, про правомірність умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при захисті майна від таємного викрадення можна дискутувати, посиляючись у тому числі на ієрархію цінностей та санк-

ції відповідних кримінально-правових заборон, то умисне заподіяння смерті у такій ситуації внаслідок спрацювання автономного захисного засобу треба, на нашу думку, визнавати злочином — перевищенням меж необхідної оборони (ст. 118 КК).

При визначенні правомірності заподіяння шкоди правопорушнику внаслідок спрацювання автономних захисних засобів не можна керуватися положеннями ч. 5 ст. 36 КК, згідно з якою не є перевищенням меж необхідної оборони незалежно від тяжкості заподіяної шкоди застосування будь-яких засобів чи предметів, у тому числі для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення. Законодавча вказівка на насильницьке вторгнення означає, що особа, проти дій якої здійснюється врегульований ч. 5 ст. 36 КК захист, проникає у житло чи інше приміщення (будівлю господарського, побутового чи виробничого призначення) із застосуванням фізичного насильства або погрозою його застосування. Сама суть автономного захисного засобу, який діє без участі людини, виключає можливість застосування фізичного або психічного насильства щодо особи, яка здійснює у такий спосіб акт необхідної оборони, не перебуваючи на місці суспільно небезпечного посягання.

Розглянута проблема потребує вирішення передусім на законодавчому рівні. Досить слушно видається позиція тих дослідників, які висловлюються за пряме законодавче закріплення права осіб (вочевидь, у порядку здійснення права на необхідну оборону) використовувати захисні засоби, що діють автоматично, оскільки межі правомірної поведінки людини мають визначатися законом, а не судовими чи доктринальними роз'ясненнями. Саме кримінальний закон має визначати умови, дотримання яких свідчатиме про правомірність використання автономних захисних засобів. Однією з таких умов може бути інформування у певних випадках потенційних правопорушників (і не лише їх) про існуючу небезпеку заподіяння шкоди.

Закон мав би містити і таку умову правомірності використання автономних захисних засобів, як виключення (принаймні при захисті майна) можливості заподіяння смерті (варіант — і тяжкого тілесного ушкодження) тому, хто посягає. Однак ця умова, як справедливо зазначають деякі дослідники, здатна звести нанівець ідею легалізації оборони в автономному режимі²⁶. Адже реалізація норми про оборону за відсутності того, хто обороняється, на місці суспільно небезпечного посягання має відбуватися з урахуванням усіх положень щодо необхідної оборони, у тому числі положень про перевищення її меж.

Ще однією умовою, яка в разі закріплення її у КК не дозволить легалізувати різновид (спосіб) необ-

²² Див.: Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности: Сб. судеб. решений по уголовным делам / Составители: В.Т. Маляренко, П.Г. Цупренко. — К., 1993. — С. 124—125.

²³ Див.: М и л ю к о в С.Ф. Российское уголовное законодательство. Опыт критического анализа. — СПб., 2000. — С. 115, 119, 121.

²⁴ Див.: Н а в р о ц ь к и й В.О. Знач. праця. — С. 530.

²⁵ Л а щ у к Н.Р. Відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення як підстава для «безмежної» необхідної оборони // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. статей і матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 2—3 червня 2006 р.: у 2 т. — Луцьк, 2006. — Т. 2. — С. 193.

²⁶ Див., напр.: П а р х о м е н к о С.В. Деяния, преступность которых исключается в силу социальной полезности и необходимости. — СПб., 2004. — С. 214—215.

хідної оборони, пов'язаний з використанням автономних захисних засобів, могла б бути вимога про те, що ці засоби не повинні створювати небезпеку заподіяння шкоди для не причетних до посягання осіб. Оскільки така небезпека для законослухняних

осіб насправді існуватиме завжди, то важливою є спеціальна вказівка на певні обставини (обстановку) застосування цієї умови, зокрема при самовільному проникненні на земельну ділянку або несанкціонованому доступі до житла чи іншого володіння особи.

Summary

Considers criminal-legal problems of using independent protection measures, proposes approaches to legal evaluation of harm-doing both in term of offenders and other people.

Об'єднання громадян як суб'єкти звернення у цивільному процесі України

А.В. Лужанський,
науковий консультант управління забезпечення діяльності
Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України

У Конституції України (частини 1, 3 ст. 36) громадянам України гарантовано право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей), а також на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Таким чином, об'єднання громадян є невід'ємною складовою громадянського суспільства.

Права та свободи людини і громадянина захищаються судом, і кожен має право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (частини 1, 5 ст. 55 Конституції).

Оскільки поняття «засіб» розуміють як якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі¹, до згаданих у зазначеній нормі засобів можна віднести і клопотання члена об'єднання громадян про звернення в його інтересах до суду, і подання відповідного звернення об'єднанням громадян у порядку, передбаченому процесуальним законодавством залежно від виду судового провадження.

Проблеми правового статусу та діяльності об'єднань громадян були предметом досліджень В.І. Кафарського², Н.П. Гаєвої³, Г.А. Кудрявцевої⁴ та ін.

Разом з тим у юридичній літературі небагато уваги приділено аналізу повноважень об'єднань громадян як учасників цивільного процесу, а в судовій практиці щодо цього застосовують неоднакові підходи. Зазначене питання пов'язане з реалізацією прав на свободу об'єднання та на судовий захист, тому потреба у його вивченні очевидна.

Об'єднання громадян можуть представляти й захищати як свої законні інтереси, так і законні інтереси своїх членів (учасників).

Розглянемо деякі матеріальні та процесуальні аспекти захисту об'єднаннями громадян інтересів своїх членів у суді.

Проаналізувавши норми чинного вітчизняного законодавства та практику органів судової влади України, з'ясуємо обсяг прав об'єднань громадян на представництво інтересів своїх членів у цивільному процесі та особливості реалізації зазначеного права.

Згідно зі статтями 3, 45 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, неви-

¹ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпін, 2001. — С. 326.

² Кафарський В.І. Політичні партії та громадські організації у правовому полі України // Держава і право. Випуск 33. — 2006. — С. 132—139.

³ Гаєва Н.П. Об'єднання громадян — суб'єкти конституційно-правових відносин // Часопис київського університету права. — 2007. — № 3. — С. 63—68.

⁴ Кудрявцева Г.А. Гражданско-правовой статус общественных объединений // Государство и право. — 2005. — № 3. — С. 32—40.

знаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси, зокрема юридичні особи, із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб та брати участь у цих справах.

Відповідно до ст. 20 Закону від 16 червня 1992 р. № 2460-XII «Про об'єднання громадян» (далі — Закон № 2460-XII) для здійснення цілей і завдань, визначених у статутних документах, зареєстровані об'єднання громадян користуються правом представляти й захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах.

Законом не встановлено особливих форм такого представництва і захисту. Очевидно, поняття «державний орган» у зазначеній нормі вжите як синонім понять «орган державної влади», «суд» у контексті статей 6, 19, 55 Конституції, частин 1, 2 ст. 3, ч. 1 ст. 45 ЦПК.

Про це свідчить і те, що, наприклад, профспілки як добровільні неприбуткові громадські організації, які об'єднують громадян, що мають спільні інтереси за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання), здійснюють представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок, зокрема, в органах державної влади. Законодавець визначив, що в питаннях індивідуальних прав та інтересів своїх членів профспілки діють у порядку, передбаченому законодавством та їх статутами, і надав цим організаціям та їх об'єднанням право представляти інтереси своїх членів при реалізації ними конституційного права на звернення за захистом своїх прав до судових органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародних судових установ (ст. 19 Закону від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Закон передбачає обов'язковість здійснення легалізації (офіційного визнання) об'єднань громадян шляхом їх реєстрації (з набуттям статусу юридичної особи) або повідомлення про заснування — для профспілок та їх об'єднань.

З урахуванням положень ч. 1 ст. 45 ЦПК звертатися до суду для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб можуть об'єднання громадян, що мають статус юридичної особи. Наявність такого статусу, підтвердженого копією свідоцтва про державну реєстрацію, є одним із критеріїв прийнятності поданих ними до суду заяви, позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги.

До того ж суд обов'язково має враховувати спосіб легалізації об'єднання громадян і в окремих випадках вік особи, інтереси якої воно представляє, а також з урахуванням положень ст. 12 Закону

№ 2460-XII перевірити наявність членства (участі — щодо колективних членів) такої особи.

У разі необхідності суд може звернути увагу на статутний документ (статут, положення), який відповідно до пунктів 2, 3 ч. 2 ст. 13 зазначеного Закону повинен містити відомості про мету та завдання об'єднання громадян, умови і порядок прийому в члени об'єднання громадян.

Щодо ознаки віку, то за змістом ст. 12 Закону № 2460-XII політичні партії можуть звертатися до суду в інтересах тільки громадян України, які досягли 18-річного віку, громадські організації — в інтересах осіб, які досягли 14 років, молодіжні та дитячі громадські організації — осіб, які досягли віку, передбаченого статутами таких організацій у межах, встановлених законами України.

У правозастосовній практиці проблем щодо реалізації звернення до суду в своїх інтересах об'єднання громадян як юридичної особи не виникає, однак склалися різні погляди на повноваження цього суб'єкта щодо судового захисту прав його членів.

Так, в ухвалі Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 7 жовтня 2005 р. за скаргою громадської організації «З.» в інтересах А. до садівницького товариства «С.» про скасування рішень звітно-виборчих зборів та правління товариства була висловлена правова позиція, згідно з якою передбачене ст. 20 Закону № 2460-XII право зареєстрованих об'єднань громадян представляти й захищати законні інтереси своїх членів у державних та громадських органах не включає в себе права на пред'явлення позовів — захист інтересів члена організації в суді може здійснюватися лише за заявленим ним самим позовом (подання скарг у ЦПК не передбачено).

Цим судовим рішенням, залишеним без змін ухвалами колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 22 листопада 2005 р. та колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Житомирської області (як суду касаційної інстанції в межах повноважень, наданих Законом від 22 лютого 2007 р. № 697-V «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ») від 28 серпня 2007 р., скаргу громадської організації було повернуто скаргнику⁵.

Така ж правова позиція була сформульована в ухвалі Нетішинського міського суду Хмельницької області від 2 серпня 2007 р. у справі за позовом громадської організації «З.» в інтересах В.Т. та її неповнолітнього сина В.А. до К.Л., К.М. про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним. Як підставу звернення до суду позивач зазначив протокол ради «З.» від 30 липня 2007 р. про прийняття В.Т. у члени цієї громадської організації,

⁵ Див.: Архів Славутського міськрайонного суду Хмельницької області, справа № 22-2506/7.

заяву В.Т. до зазначеної організації про захист її прав та представництво інтересів у суді.

Вивчивши позовну заяву та додані до неї документи, суд дійшов висновку про те, що заяву необхідно повернути позивачу. На обґрунтування такого висновку було зазначено, що в ст. 20 Закону № 2460-ХІІ право на звернення об'єднання громадян до суду в інтересах своїх членів не зазначено, а передбачено можливості об'єднання громадян представляти й захищати законні інтереси своїх членів у державних та громадських органах.

Відмовляючи в задоволенні апеляційної скарги та залишаючи зазначену ухвалу без змін, Апеляційний суд Хмельницької області в ухвалі від 19 вересня 2007 р. зазначив, що, як убачається зі змісту ст. 20 Закону № 2460-ХІІ, захист об'єднанням громадян законних інтересів своїх членів (учасників) у державних та громадських органах може бути здійснено в межах вимог, які безпосередньо впливають із членства в об'єднанні, та шляхом представництва інтересів своїх членів (учасників) у справах, провадження в яких уже відкрите на підставі заяви їхнього члена, поданої та оформленої в порядку, встановленому ЦПК. Також суд указав на те, що передбачене статутном об'єднання право звертатися з позовом до суду в інтересах членів об'єднання виходить за межі прав, передбачених ст. 20 Закону № 2460-ХІІ, та суперечить їй. На думку суду, про відсутність такого права свідчить також та обставина, що діяльність об'єднання поширюється лише на територію Хмельницької й Рівненської областей.

Суд зазначив, що, пред'явивши позов про визнання недійсним договору купівлі-продажу конкретної квартири, об'єднання громадян не зазначило підстав його юридичної заінтересованості, не вказало, які саме його права, свободи чи інтереси, за захистом яких згідно зі ст. 3 ЦПК воно може звернутися до суду, порушено, не визнано або оспорено; оскільки спір виник між фізичними особами щодо квартири, право на яку позивачеві не передавалось і не належить, то в нього немає права, за захистом якого він звернувся, і він є неналежним позивачем. Суд дійшов висновку і про те, що об'єднання громадян повинно сплачувати державне мито (судовий збір) та витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи⁶.

Стосовно права об'єднань громадян звертатися до суду в інтересах своїх членів Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України займає принципово іншу позицію. Про це, зокрема, свідчать ухвали колегії суддів цієї палати.

Так, ухвалою від 31 жовтня 2007 р. у справі за позовом громадської організації «З.» в інтересах Г. до дочірнього підприємства компанії «Е.» про встановлення факту роботи на енергоблоці, за касаційною скаргою громадської організації «З.» на ухвалу Нетішинського

міського суду Хмельницької області від 1 грудня 2006 р. та ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 18 квітня 2007 р. суд касаційної інстанції касаційну скаргу громадської організації задовольнив частково, судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, а матеріали передав до суду першої інстанції для вирішення питання про відкриття провадження у справі, зазначивши, що згадана громадська організація зареєстрована у встановленому законом порядку, є юридичною особою та на підставі ст. 20 Закону № 2460-ХІІ, ст. 2 Господарського процесуального кодексу України, статей 5, 121 ЦПК та статуту має право подавати позови до суду в інтересах членів своєї організації. Надаючи правову оцінку судовим помилкам, суд касаційної інстанції вказав, що суд першої інстанції на порушення вимог матеріального та процесуального законів не витребував і не дослідив належним чином завірену копію статуту громадської організації і дійшов передчасного висновку про відсутність у неї права на звернення до суду з позовом в інтересах члена організації, а апеляційний суд, залишаючи ухвалу без змін, на порушення вимог ст. 312 ЦПК допущених місцевим судом недоліків не виправив і доводів апеляційної скарги не спростував⁷.

В ухвалі від 19 грудня 2007 р. у справі за позовом громадської організації «З.» в інтересах С. до товариства з обмеженою відповідальністю «Ц.» про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, за касаційною скаргою цієї громадської організації на ухвалу Нетішинського міського суду Хмельницької області від 9 лютого 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 5 квітня 2007 р. суд касаційної інстанції зазначив, що, вирішуючи питання про прийняття позовної заяви та необґрунтовано визнаючи її неподаною, суд першої інстанції не дав належної оцінки таким обставинам, як наявність у фізичної особи членства у громадській організації, наявність у громадській організації статусу юридичної особи, можливість у випадках, встановлених законом, звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси відповідно до ч. 2 ст. 3 ЦПК та брати участь у таких справах згідно з ч. 1 ст. 45 ЦПК. Суд апеляційної інстанції на зазначене уваги не звернув, на порушення вимог статей 303, 315 ЦПК належним чином не перевіряв доводів апеляційної скарги, в ухвалі не зазначив конкретних обставин і фактів, що спростовують такі доводи, і залишив ухвалу суду першої інстанції без зміни. Як наслідок, касаційну скаргу громадської організації було задоволено, судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасовано, а питання передано на новий розгляд до суду першої інстанції⁸.

⁶ Див.: Архів Нетішинського міського суду Хмельницької області, справа № 2-716-07.

⁷ Див.: Архів Верховного Суду України, справа № 6-5529св07.

⁸ Див.: Архів Верховного Суду України, справа № 6-19607св07.

Таким чином, достатніми підставами для звернення громадської організації до суду в інтересах своїх членів є:

- наявність у фізичної особи членства в громадській організації;
- наявність у громадської організації статусу юридичної особи та права у встановлених законом випадках звертатися до суду та брати участь у таких справах;
- належність громадської організації до числа осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

По суті, ініціювання особою звернення до суду об'єднання громадян, до якого вона належить, в інтересах цієї особи є однією з форм реалізації нею права захищати свої права і свободи всіма способами, що не заборонені законом.

Таку ж позицію висловив і Конституційний Суд Російської Федерації. Так, в ухвалі від 22 квітня 2004 р. № 213-О за скаргою громадської благодійної організації «Інститут суспільних проблем «Єдина Європа» на порушення конституційних прав і свобод статтями 255 та 258 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації і статтями 2 та 5 Закону Російської Федерації «Про оскарження до суду дій і рішень, що порушують права і свободи громадян» він зазначив, що громадські об'єднання створюються громадянами на підставі ч. 1 ст. 30 Конституції Російської Федерації (далі — Конституція РФ), яка закріплює право кожного на об'єднання для спільної реалізації таких конституційних прав, як право на вільний пошук, одержання, передачу, створення, поширення інформації будь-яким законним способом, право звертатися особисто, а також направляти індивідуальні й колективні звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування, право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом (ч. 4 ст. 29; ст. 33 і ч. 2 ст. 45 Конституції РФ). Зазначені права можуть належати як громадянам (фізичним особам), так і їхнім об'єднанням (юридичним особам), які вправі реалізувати гарантоване ст. 46 Конституції РФ право на звернення до суду, у тому числі на оскарження рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади, при тому, що право на судовий захист є гарантією всіх конституційних прав і свобод⁹.

Аналіз положень ч. 3 ст. 46 та п. 7 ч. 1 ст. 207 ЦПК свідчить про те, що законом презюмується підтримання заявлених вимог особою, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження в справі за заявою іншої особи, оскільки необхідність постановлення судом ухвали про залишення позовної заяви без розгляду законодавець поставив у залежність від надходження заяви про непідтримання заявлених вимог.

На нашу думку, до чинного ЦПК слід внести відповідні доповнення для того, щоб у суду не виникало жодних сумнівів щодо підтримання зацікавленою особою відповідних вимог, заявлених у її інтересах, залишивши при цьому право особи подати заяву про непідтримання вимог, а також передбачити правовий наслідок ненадання фізичною особою підтвердження про підтримку позовних вимог у вигляді залишення позовної заяви без розгляду.

Об'єднання громадян, які беруть участь у справі, а також у випадках, якщо вони не беруть участі в справі, але суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, відповідно до статей 13, 292, 324 ЦПК мають право й на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у випадках та порядку, встановлених зазначеним Кодексом.

Практичне значення має й питання про сплату об'єднаннями громадян судових витрат.

Згідно зі ст. 79 ЦПК судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати встановлюються законом. До набрання чинності законом, який регулює порядок сплати й розміри судового збору, судовий збір при зверненні до суду сплачується в порядку і розмірах, встановлених законодавством для державного мита (п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦПК).

Відповідно до п. 10 ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 «Про державне мито» (далі — Декрет) громадські органи, підприємства, установи, організації та громадяни, які звернулися у випадках, передбачених чинним законодавством, із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб, звільняються від сплати державного мита.

Оскільки згадана в зазначеній нормі заява в кінцевому результаті спрямована на захист прав та інтересів інших осіб, межі такого захисту цілком можуть включати й спір про право. Це означає, що встановлена законодавством пільга щодо сплати державного мита стосується не лише заяв як таких (наприклад, у справах окремого провадження), а й позовних заяв, апеляційних і касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, а також скарг про перегляд судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами.

Так, у справі за позовом підприємства об'єднання громадян «В.» до Л. і П. про визнання їх такими, що втратили право на користування жилим приміщенням, і усунення перешкод у користуванні цим приміщенням та за зустрічним позовом про визнання рішення незаконним і вселення колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в ухвалі від 13 червня 2007 р. висловила правову позицію, згідно з якою передбачена п. 28 ст. 4 Декрету пільга щодо звільнення від сплати державного мита

⁹ Детальніше див.: <http://forum.sutyajnik.ru/3/273/p4008.htm>

поширюється на всі стадії розгляду позову як у суді першої, так і в судах апеляційної та касаційної інстанцій¹⁰.

Що стосується оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, то законом не передбачено жодних пільг для об'єднань громадян. За суб'єктним складом учасників справи від оплати таких витрат звільняється лише прокурор, який здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді (ч. 5 ст. 81 ЦПК). Частиною 4 зазначеної статті передбачено, що витрати на інформаційно-технічне забезпечення не підлягають оплаті лише у категоріях справ щодо: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу; відшкодування шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду.

Таким чином, відповідно до п. 10 Порядку оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ, та їх розмірів (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1258) за касаційну скаргу, скаргу у зв'язку з винятковими обставинами та заяву про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами у цивільних справах зазначені витрати оплачуються об'єднаннями громадян у розмірі, передбаченому за позовну заяву, заяву, клопотання до суду першої інстанції.

Як приклад наслідків невиконання зазначеного положення можна навести ухвалу судді Верховного Суду України від 2 квітня 2007 р., якою було відмовлено у відкритті касаційного провадження в справі за позовом громадської організації «К.» в інтересах Ж. до товариства «М.», М.А. про визнання відомостей недостовірними, захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди. У цій ухвалі йдеться, зокрема, про те, що скаргник, посилаючись у скаргі на те, що позовна заява відповідала вимогам ст. 119 ЦПК, а державне мито громадська організація не повинна була сплачувати, не зазначив, чи оплатив він витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи при зверненні до суду з позовом, а також не послався на підстави, які надають йому право такі витрати не оплачувати¹¹.

¹⁰ Див.: Архів Верховного Суду України, справа № 6-4812св07.

¹¹ Див.: Архів Верховного Суду України, справа № 6-7300ск07.

S u m m a r y

Considers substantive and procedural aspects of protection by assemblies of citizens interests of their members before the court, analyses relevant norms of national legislation and practice of judicial bodies.

Разом з цим за загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 409 ЦПК, заявники повністю звільняються від оплати від судових витрат у справах про відновлення втраченого провадження.

Отже, право об'єднань громадян на представництво інтересів своїх членів у цивільному процесі базується на чинному законодавстві України і є непорушним за умови врахування процесуальних особливостей реалізації зазначеного права: статусу об'єднання громадян, способу його легалізації, правового зв'язку між об'єднанням громадян і відповідною особою (членство, участь), віку члена об'єднання тощо.

Визначені пунктами 10, 28 ст. 4 Декрету пільги об'єднань громадян щодо сплати державного мита при зверненні до суду поширюються на всі стадії розгляду справи. Не оплачує витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи лише прокурор, інші особи звільняються від оплати таких витрат лише в окремих категоріях справ, визначених ч. 4 ст. 81, ст. 409 ЦПК.

Додаткового вивчення потребує питання про повноваження об'єднань громадян щодо звернення до суду в справах про захист прав, свобод та законних інтересів своїх членів залежно від статусу таких об'єднань.

Відповідно до ст. 9 Закону № 2460-ХІІ об'єднання громадян утворюються і діють з місцевим, всеукраїнським та міжнародним статусом. Таким чином, статус пов'язаний і з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону, на яку поширюється діяльність об'єднання громадян, і залежить від неї.

Зазначене дає підстави для припущення, що в справах про захист прав, свобод та законних інтересів своїх членів, наприклад, до Верховного Суду України за ознакою статусу громадського об'єднання можуть звертатися лише ті з них, діяльність яких поширюється на територію Печерського району м. Києва (місцезнаходження Верховного Суду України), м. Києва, Київської області, а також об'єднання з всеукраїнським та міжнародним статусом. Звернення до Верховного Суду України місцевого осередку всеукраїнського чи міжнародного об'єднання громадян, якщо такий осередок знаходиться за межами м. Києва чи Київської області, буде прийнятним за згаданою ознакою за умови, якщо воно здійснене від імені всеукраїнського об'єднання громадян (в особі місцевого осередку) та за наявності довіреності на право представляти інтереси відповідного об'єднання. Разом з цим питання щодо залежності меж процесуальних повноважень об'єднання громадян від його статусу є дискусійним і залишається відкритим для обговорення.

Міжнародні зв'язки

14 січня 2009 р. у Верховному Суді України відбулася зустріч з експертами спільної Програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість і ефективність судової системи України» (далі — Програма), яка офіційно розпочалася 20 листопада 2008 р. Під час зустрічі обговорено тему комп'ютеризації судів України та презентовано єдину автоматизовану систему діловодства Верховного Суду України.

Перший заступник Голови Верховного Суду України Петро Пилипчук подякував представникам Програми, зокрема й виконуючій обов'язки її керівника Наталії Вутовій, за бажання сприяти судовій владі України у вирішенні деяких нагальних проблем. Адже, як відомо, є кілька визначальних складових, що роблять судову владу дієвою, ефективною і такою, що може забезпечити єдність судової системи та однакове застосування законодавства всіма судами України. Однією з цих складових, зауважив П. Пилипчук, має стати єдина система автома-

тизованого документообігу в судах України.

— Ми усвідомлюємо важливість впровадження такої системи діловодства судів України, однак здійснити це наразі по всій країні через постійне недофінансування судових установ практично неможливо. Тож ті автоматизовані системи, що вже діють в окремих судах, розрізнені й не адаптовані одна до одної, — констатував П. Пилипчук.

З метою створення у перспективі єдиної системи діловодства судів України і забезпечення таким чином однакового застосування судами законодавства, відкритості та прозорості діяльності судів, полегшення доступу громадян до правосуддя й було розроблено з ініціативи керівництва Верховного Суду України єдину автоматизовану систему діловодства Верховного Суду. За час її функціонування переконливо доведено й ефективність розробки, а також те, що вона може стати базовою для впровадження єдиної системи судового документообігу по всій Україні.

Фахівці управління інформаційних ресурсів та технологій Верховного Суду України і представники розробника програмного забезпечення продемонстрували присутнім функціональні можливості презентованої системи. Експерти спільної Програми Європейського Союзу та Ради Європи високо оцінили напрацювання українських колег.

— Поки що нічого подібного ми не зустрічали в судовій системі України, — резюмував, зокрема, експерт Ради Європи Даймар Ліів. — І тепер очевидно, що на базі цієї системи можна розробляти уніфіковану концепцію єдиного документообігу в судах України.

Обидві сторони висловилися за пришвидшення цього процесу, оскільки, за словами європейських представників, і так «занадто багато часу втрачено».

У Верховному Суді України відбулася прес-конференція, на якій було представлено Проект Європейського Союзу «Прозорість і ефективність функціонування судової системи України: компонент державної служби» (далі — Проект). У цьому заході взяли участь виконувач обов'язків голови Представництва Європейської Комісії в Україні Дірк Шюбель, керівник Проекту Еді Фракассіні (представник WYG International) та суддя Верховного Суду України, заступник голови Ради суддів України Василь Гуменюк.

Проект буде реалізовуватися до грудня 2010 р. і, за словами його керівників, сприятиме становленню в Україні доступної, ефективної та прозорої судової системи, що відповідатиме європейським стандартам.

Головними завданнями Проекту визначено реформування порядку управління кадрами в судах, підвищення ефективності судової системи шляхом оновлення методів управління та навчання працівників судів, підвищення рівня освіти та удосконалення навчальних заходів для державних виконавців, приведення судової структури України у відповідність із європейськими стандартами.

Предбачено також створення законодавчої бази для впровадження нових методів управління судами, аналіз та розроблення рекомендацій щодо їх вдосконалення на основі передового досвіду країн Європейського Союзу.

Упроваджується Проект Консорціумом на чолі з WYG International у співпраці з Верховним Судом України, який визначено його бенефіціаром, Міністерством юстиції України, Радою суддів України, Державною виконавчою службою Міністерства юстиції України, Державною судовою адміністрацією України, Центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників юстиції та Академією суддів України.

Адміністративне право України

Видавництво «Істина» пропонує видання:

**Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред.
Т.О. Коломоєць. — К., 2009. — 480 с.**

У підручнику систематизовано матеріал з навчальної дисципліни «Адміністративне право України». Разом із текстовим матеріалом Загальної та Особливої частин (двох модулів) також передбачено завдання практичного характеру (практикум) до кожної теми у межах зазначених модулів.

Для викладачів і студентів вищих навчальних закладів, широкого кола читачів.

Адміністративне судочинство

**Адміністративне судочинство: Підручник / За заг. ред.
Т.О. Коломоєць. — К., 2009. — 256 с.**

У підручнику у систематизованому вигляді подано матеріал з курсу «Адміністративне судочинство». Текстовий матеріал доповнено тестовими завданнями для перевірки знань студентів, вміщено тлумачення термінів та категорій, тематику рефератів, доповідей і повідомлень, перелік рекомендованої літератури до кожної теми.

Для викладачів і студентів вищих навчальних закладів, широкого кола читачів.

Право Європейського Союзу

**Право Європейського Союзу: Навчальний посібник / За заг.
ред. Р.А. Петрова. — 2-ге вид. — К., 2009. — 376 с.**

Посібник «Право Європейського Союзу» розрахований на студентів, які тільки починають вивчати цю дисципліну. У ньому стисло та доступно характеризуються усі загальні структурні елементи ЄС, компетенція та відмінності між інститутами ЄС і Співтовариства. Автори знайомлять читача з політикою Спільного ринку Співтовариства та детально аналізують усі елементи його внутрішнього ринку.

Важливим у цьому виданні є те, що воно розглядає процес зближення законодавства України із законодавством ЄС, у ньому визначається статус громадян України на території держав-членів ЄС. Дається стислий аналіз змін до конституційного устрою ЄС, запровадженого Лісабонським Договором.

Книги можна замовити
безпосередньо у видавництві «Істина» за адресою:
04136, м. Київ 136,
вул. Маршала Гречка, 13.
Тел.: (044) 434-8406, 449-9455, 502-0306.
e-mail: istina_book@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>